

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

David Berggren

Rätten till universitets- och högskoleanställdas uppfinningar

Examensarbete
20 poäng

Handledare:
Tf. professor Hans Henrik Lidgard

Ämnesområde:
Immaterialrätt

Höstterminen 1999

Innehåll

SAMMANFATTNING.....	3
FÖRKORTNINGAR.....	5
1 INLEDNING.....	6
1.1 SYFTE.....	6
1.2 AVGRÄNSNING	7
1.3 METOD OCH MATERIAL	7
1.4 DISPOSITION.....	7
2 LAGEN OM RÄTTEN TILL ARBETSTAGARES UPPFINNINGAR.....	9
2.1 INLEDNING	9
2.2 VILKA ARBETSTAGARE OMFATTAS AV LAGSTIFTNINGEN	9
2.3 ARBETSGIVARENS RÄTT TILL UPPFINNINGAR	10
2.3.1 <i>Patenterbar uppfinning</i>	10
2.3.2 <i>Arbetsgivarens verksamhetsområde</i>	10
2.3.2.1 <i>Forskningsuppfinningar</i>	10
2.3.2.2 <i>Andra tjänsteuppfinningar</i>	11
2.3.2.3 <i>Övriga uppfinningar inom arbetsgivarens verksamhetsområde</i>	11
2.4 ANMÄLAN AV UPPFINNINGEN M.M.....	11
2.5 RÄTTEN TILL ERSÄTTNING.....	12
2.6 REGLERING GENOM AVTAL.....	12
2.7 TVISTER RÖRANDE LAGENS TILLÄMPNING.....	13
2.7.1 <i>Stockholms tingsrätt</i>	13
2.7.2 <i>Statens nämnd för arbetstagares uppfinningar</i>	13
3 LÄRARUNDANTAGET I LAU	14
3.1 INLEDNING	14
3.2 VILKA ANSES SOM LÄRARE ENLIGT LAGEN?	14
3.2.1 <i>Universitets- och högskolelärare</i>	14
3.2.2 <i>Universitetsanställd personal i övrigt</i>	14
3.3 VAD GÄLLER FÖR LÄRARENS UPPFINNINGAR?.....	16
3.3.1 <i>Patenterbara uppfinningar</i>	16
3.3.2 <i>Icke patenterbara uppfinningar</i>	16
3.4 VARFÖR ÄR LÄRARE UNDANTAGNA FRÅN LAGENS TILLÄMPNINGSSOMRÅDE?.....	17
3.4.1 <i>Bakgrund</i>	17
3.4.2 <i>Den vetenskapliga friheten</i>	17
3.4.3 <i>Rekrytering av kvalificerad arbetskraft</i>	18
3.4.4 <i>Universitetens oförmåga att exploatera uppfinningar</i>	18
3.5 LÄRARUNDANTAGETS BETYDELSE I PRAKTIKEN	19
3.5.1 <i>Högskolornas verksamhetsområde</i>	19
3.5.2 <i>Forskningsfriheten</i>	20
3.5.3 <i>Lagens dispositivitet</i>	21
4 LÄRARUNDANTAGETS BEHANDLING I LAGSTIFTNINGSSAMMANHANG.....	22
4.1 INLEDNING	22
4.2 UTVIDGNING AV LÄRARUNDANTAGET	22
4.3 BÄTTRE UTNYTTJANDE AV UNIVERSITETANSTÄLLDAS UPPFINNINGAR	24
4.3.1 <i>NYFOR-utredningen (SOU 1996:70)</i>	24
4.3.2 <i>Proposition 1996/97:5</i>	27
4.3.3 <i>Kommittén forskning 2000 (SOU 1998:128)</i>	28
4.3.3.1 <i>Sandgrens kritik av Forskning 2000:s förslag</i>	29
4.3.4 <i>Proposition 1998/99:94</i>	29

5	FORSKARAVTAL VID UNIVERSITET OCH HÖGSKOLOR.....	31
5.1	INLEDNING	31
5.2	FORSKARPATENTBOLAG.....	31
5.3	ÖVERLÅTELSEAVTAL MELLAN FORSKARE OCH FORSKARPATENTBOLAG.....	32
5.3.1	Överlåtelse av uppfinningen	32
5.3.2	Reglering av ersättning.....	33
5.3.3	Sekretess	33
5.3.4	Tvister	33
5.4	KOMPETENSCENTRA	34
5.4.1	Avtal mellan NUTEK, universitet/högskolor och näringslivsintressenter ...	34
5.4.2	Avtal mellan universitet och forskare	35
6	UNIVERSITETSLÄRARES RÄTT TILL SINA UPPFINNINGAR I VISSA ANDRA LÄNDER.....	36
6.1	INLEDNING	36
6.2	DANMARK.....	36
6.2.1	Lov om opfindelser ved offentlige forskningsinstitutioner	37
6.2.1.1	Bakgrunden till lagens tillkomst.....	37
6.2.1.2	Lagens innehåll och syfte	37
6.2.1.3	Varför behövdes en ny lag?.....	38
6.2.1.4	Kritik mot lagen.....	39
6.3	TYSKLAND	39
6.4	STORBRIANNIEN	40
6.5	USA.....	42
7	AVSLUTNING – SLUTSATSER OCH REKOMMENDATIONER	44
	KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING	50
	BILAGA 1	53
	LAG (1949:345) OM RÄTTEN TILL ARBETSTAGARES UPPFINNINGAR.....	53
	BILAGA 2	56
	LOV NR. 347 AF 2. JUNI 1999 OM OPFINDELSER VED OFFENTLIGE FORSKNINGSINSTITUTIONER	56

Sammanfattning

Frågor kring anställdas rätt till sina uppfinningar regleras i lag (1949:345) om rätten till arbetstagares uppfinningar (LAU). Enligt denna lag har arbetsgivaren i vissa fall rätt att överta uppfinningar gjorda av hos honom anställda personer. Lärare vid universitet och högskolor är dock undantagna från LAU:s tillämpningsområde. Detta innebär att de är den enda grupp av arbetstagare som har full personlig rätt till sina uppfinningar, trots att dessa är tillkomna under arbetstid med hjälp av arbetsgivarens resurser. En högskole- eller universitetslärare har själv rätt att söka patent på och ekonomiskt utnyttja uppfinningar som gjorts i anställningen. Problemet är att forskarna har små reella möjligheter att själva exploatera sina uppfinningar, samt att de i många fall hellre är intresserade av att publicera sina resultat i en vetenskaplig tidskrift. Efter detta finns det ingen möjlighet att söka patent och ingen vill ju heller betala för något som man gratis kan använda.

Motiven för det s.k. lärarundantaget, som funnits i LAU sedan lagens tillkomst 1949, har varit:

- Den akademiska friheten; om inte forskare fritt fick disponera över sina arbetsresultat, så skulle den vetenskapliga forskningen hämmas. Berövas forskaren förfoganderätten över arbetsresultatet minskar hans incitament.
- Om inte lärarundantaget fanns skulle rekryteringen av kvalificerad arbetskraft till högskolorna bli svårare.
- Den administrativa organisationen vid universitet och högskolor är i allmänhet mindre lämpad för att tillvarata och utnyttja anställdas uppfinningar.

Många av de skäl som tidigare talade för att lärarundantaget bibehölls har numera förändrats. Statens grundinställning går alltmer i riktning mot att efterfråga kommersiella resultat av de forskningsinsatser som görs med offentliga medel. Undantagsbestämmelsen har därför ofta diskuterats och kritiserats. Det är otaliga statliga utredningar som har behandlat rätten till universitets- och högskolelärares uppfinningar. På 1960- och 70-talet ville man utvidga lärarundantaget till att omfatta samtliga högskoleanställda. Skälet till detta var att samma regler borde gälla för alla anställda vid universitet och högskolor. På senare år har diskussionen istället gällt ett avskaffande av undantagsbestämmelsen och hur uppfinningar genererade vid universitet och högskolor bättre ska kunna tas tillvara. Den senaste utredningen, Forskning 2000, har föreslagit en ändring av högskolelagen för att universitetens och högskolornas ställning stärks när det gäller att bättre kunna ta till vara på och ekonomiskt utnyttja forskningsresultat. Utredningen har dessutom föreslagit att ett kollektivavtal ska slutas där universitets- och högskolelärares rätt till patent och andra immateriella rättigheter överläts till universitet och högskolor. Det senare förslaget har utsatts för omfattande kritik och kommer troligen inte att genomföras.

Forskare vid universitet och högskolor har, enligt lärarundantaget, fullständig och ovillkorlig rätt till sina patenterbara uppfinningar. I samband med finansiering av forskning uppställs dock villkor som förutsätter att högskolan engagerar sig i tekniköverföring och medverkar till att forskaren avstår från att själv utöva sin rätt. När det gäller forskning som finansieras av staten föreligger oftast inga avtal mellan universitetet och forskaren. Forskaren kan alltså själv välja vad han vill göra med uppfinningen. Forskaren kan anlita ett till universitetet knutet forskarpatentbolag eller, om han finner det fördelaktigare, själv exploatera uppfinningen. I samband med finansiering på andra sätt än via den statliga budgeten uppkommer ofta avtalsrättsliga situationer. En finansör kan i ett finansieringsavtal t.ex. som villkor för finansiering kräva att få del av forskningsresultat.

Frågan om hur forskningsresultaten vid universitet och högskolor skall kunna exploateras är en viktig fråga även internationellt. I Tyskland finns ett undantag för lärarna precis som i Sverige. Denna rätt sätts dock åt sidan när forskningen är externt finansierad. I USA har nästan alla de ledande, privata universiteten genom avtal sett till att dom har full rätt till de anställdas uppfinningar. Danmark införde den 1:e juli 1999 en ny lag som reglerar rätten till uppfinningar vid universitet och offentliga forskningsinstitut. Enligt lagen tillkommer som huvudregel rätten till uppfinningar forskaren. Efter gemensamma förhandlingar kan universitetet dock antingen välja att ta över rätten till uppfinningen mot ersättning till forskaren eller överlåta till forskaren att själv exploatera uppfinningen mot avtalad ersättning till universitetet.

Den nuvarande regleringen i Sverige med ett lärarundantag, medför att forskare som forskat med full lön kan göra äganderättsanspråk på ett eventuellt patentskyddat forskningsresultat. Detta betyder att institutionerna inte har någon rätt till forskarnas uppfinningar, och således blir utan intäkter. En forskare har dessutom ensamrätt att bestämma om hans uppfinning överhuvudtaget ska offentliggöras eller exploateras. Det kan inte vara rimligt att samhället överlåter till en enskild universitets- eller högskoleforskare att helt avgöra hur forskningsresultaten ska hanteras. Många av de skäl som tidigare talade för att lärare vid universitet och högskolor skulle undantas från LAU:s tillämpningsområde föreligger dessutom inte längre. Regeringen anser också att samhället måste få bättre utdelning på de avsevärda resurser som satsas på forskning vid universitet och högskolor. Genom att så många uppfinningar som möjligt som härstammar från forskningen vid universitet och högskolor exploateras, så främjas tillväxten och sysselsättningen i samhället.

Man kan alltså fråga sig om inte lärarundantaget överlevt sig själv, jag tycker det. Mycket talar för att rätten till universitets- och högskolelärares uppfinningar borde regleras på ett annat sätt än som det är nu. Den nya danska lagen är en utmärkt förebild som jag anser skulle passa bra för svenska förhållanden.

Förkortningar

Dir.	Kommittédirektiv
DN	Dagens Nyheter
DS	Departementsserien
FoU	Forskning och utveckling
MISTRA	Miljöstrategiska Stiftelsen
KTH	Kungliga Tekniska Högskolan
LAO	Lov 29 april 1955 nr. 142 om arbetstagers op- findelser
LAU	Lag (1949:345) om rätten till arbetstagers upp- finningar
NIR	Nordiskt immateriellt rättsskydd
NUTEK	Närings- och Teknikutvecklingsverket
NYFOR-utredningen	Nyttiggörande av forskningsresultat och samver- kan mellan högskolan och näringslivet (SOU 1998:128)
Prop.	Proposition
SNAU	Statens nämnd för arbetstagers uppfinningar
SOU	Statens offentliga utredningar
SSF	Stiftelsen för Strategisk Forskning
SvD	Svenska Dagbladet
UKÄ	Universitetskanslerämbetet

1 Inledning

Under 1990-talet har det i Sverige, och övriga Europa, diskuterats flitigt om att bättre tillvarata uppfinningar som härstammar från universitets- och högskoleforskning. Den svenska staten satsar årligen stora belopp på forskning och utveckling (FoU) vid universitet och högskolor – år 1998 ca. 6 miljarder, vilket är ungefär 40 procent av de sammanlagda statliga forskningsmedlen.¹ Resultaten av denna statligt finansierade forskning är en värdefull resurs som bör tas till vara på i största möjliga utsträckning för kommersiell exploatering. För det första så förväntar sig den svenska staten att forskningen vid läroanstalterna ska leda till nya innovationer, nya arbetstillfällen och ökad social välfärd. De anser att det är rimligt att universitetet och högskolor får kompensation för de statliga resurser som används vid utvecklingen av nya uppfinningar. För det andra så håller universitetens roll på att förändras. Den långsiktiga utvecklingen mot en hårdnad konkurrens om marknadsandelar i alla industriländer kommer att kräva ett mer utvecklat samarbete mellan universitet och näringsliv. Universitetet blir därför en viktigare samarbetspartner för svensk industri. Universitetet och högskolorna behöver för att följa med i den utveckling som sker och spela den nya roll som näringslivet förväntar sig, anpassa sig för den mer systemorienterade forskning som industrins problemformuleringar initierar.²

Det är därför viktigt att man tar bort de hinder som finns för att kunna kommersialisera nya forskningsresultat, samtidigt som universitetet och forskarna uppmuntras att verka för att patent söks. Incitamenten måste förstärkas för såväl lärare/forskare som för högskolor att tillvarata forskningsuppfinningar och andra resultat som kan öka näringslivets konkurrenskraft. Universitetsforskningen måste i större utsträckning än hittills leda fram till patent, som kan komma näringslivet tillgodo. Problemet med det nuvarande systemet, där forskarna själv äger sina resultat, är att forskarna har små reella möjligheter att själva exploatera sina uppfinningar. Många forskare avskräcks från att söka patent, eftersom detta är förenat med både besvär och kostnader.

1.1 Syfte

Syftet med denna uppsats är att belysa problemen kring universitets- och högskoleanställdas rätt till sina uppfinningar. Min avsikt är att på ett heltäckande och deskriptivt sätt beskriva den svenska regleringen på området. Syftet är vidare att redogöra för de senaste årens svenska debatt på området. Slutligen avser jag att undersöka om den rättsliga regleringen är tillräcklig, eller om det behövs nya initiativ från lagstiftaren.

¹ SOU 1998:128 s. 197ff.

² Andersson/Ahlström, Hantering av immateriella resultat, s. 1f.

1.2 Avgränsning

Uppsatsen kommer bara att behandla universitetsanställdas rätt till uppfinningar. Med detta menas att jag bara kommer behandla området patenträtt. I detta arbete finns inte heller utrymme för att presentera huvuddragen i patentlagstiftningen. Denna förväntas läsaren istället själv känna till grunderna i. Till exempel när det talas om patenterbara och inte patenterbara uppfinningar, så förutsätts läsaren känna till de olika kraven för patenterbarhet.

Uppdragsforskning, i vilken resultatet i sin helhet tillfaller uppdragsgivaren, kommer inte att behandlas i detta arbete eftersom denna inte på samma sätt som i andra finansieringsmetoder, kräver universitetets eller högskolans aktiva engagemang ur tekniköverföringssynpunkt. Uppdragsforskning bedrivs med full kostnadstäckning och frågor angående rätt till resultat löses normalt i avtal med uppdragsgivaren och universitetet eller högskolan.

1.3 Metod och material

För att uppnå syftet med detta arbete har jag främst studerat offentliga utredningar och i viss mån doktrin. Genom en komparativ studie med dansk, tysk, engelsk och amerikansk rätt, så hoppas jag få ett annat perspektiv på den egna rätten och kunna se fördelar och nackdelar med de olika reglerna.

Uppsatsen tar sin utgångspunkt i det s.k. lärarundantaget i lagen om rätten till arbetstagares uppfinningar. När det gäller denna lag finns det gott om material, t.ex. lagkommentarer, doktrin och praxis. Däremot när det gäller den särskilda undantagsbestämmelsen är tillgången till material mer sparsam. Trots LAU:s 50-åriga historia har jag inte hittat ett enda rättsfall från högsta domstolen som behandlar lärarundantaget. Jag har därför i första hand fått ägna mig åt förarbetsuttalanden och olika statliga utredningar, speciellt kommittén Forskning 2000:s rapport som kom i slutet av 1998. I juni 1999 införde Danmark en särreglering vad avser universitetslärares rätt till sina uppfinningar. Lagen är så ny att jag inte har hittat några lagkommentarer till den, men jag har granskat dess innehåll och förarbete för att se om den skulle kunna vara något för svenskt vidkommande.

1.4 Disposition

För att ge en inledning i ämnet börjar jag med en beskrivning av lagen om rätten till arbetstagares uppfinningar (kap. 2). Därefter behandlar jag lagens s.k. lärarundantag och dess rättsliga betydelse (kap. 3). Undantagsbestämmelsen har på senare tid varit starkt omdebatterad. I följande kapitel redogör jag därför för de viktigaste statliga utredningarna (kap. 4). Många forskare överlåter rätten till sina uppfinningar till universitetet eller högskolan. Det är därför av stort intresse att behandla hur universitetens och högskolornas patentorganisation och forskaravtal ser ut (kap. 5). Efter detta ska jag göra

en komparativ studie och se hur rätten till universitetslärares uppfinningar regleras utomlands (kap. 6). Slutligen kommer jag själv kommentera och analysera rätten till universitetslärares uppfinningar och se om detta område är reglerat på ett tillförlitligt sätt i Sverige (kap. 7).

2 Lagen om rätten till arbetstagares uppfinningar

2.1 Inledning

Patent är till för att ge uppfinnaren ensamrätt till sin konstruktion. När det gäller uppfinningar som är framtagna under anställningsförhållanden kommer denna upphovsrätt i konflikt med den arbetsrättsliga uppfattningen att resultatet av den anställdes arbete är arbetsgivarens egendom. För många anställda kan också uppfinnarverksamhet vara en naturlig och central del i anställningen. Den anställda får dessutom lön som ersättning för sitt arbete. Det är därför viktigt att rättsförhållandena är klara när det gäller anställda och rätten till deras uppfinningar.³ För att reglera dessa problem har lagen (1949:345) om rätten till arbetstagares uppfinningar kommit till. Denna lag reglerar under vilka omständigheter och i vilken utsträckning en arbetsgivare äger rätt till uppfinningar som en arbetstagare gör i samband med anställning hos honom.⁴

2.2 Vilka arbetstagare omfattas av lagstiftningen

Lagen är tillämplig på arbetstagare i både offentlig och privat tjänst. Med arbetstagare menas i lagen alla anställda. Det har alltså ingen betydelse om den anställda har arbetsuppgifter med forsknings- och utvecklingskaraktär eller om han har mer administrativa uppgifter. Det har heller ingen betydelse om anställningen avser heltids- eller deltidstjänstgöring. Alla personer som har en relativt fast anställning anses som arbetstagare. Lagen bör i princip även vara tillämplig på tillfälliga anställningsförhållanden, t.ex. när ett företag anlitar en expert för ett tillfälligt uppdrag. I sakens natur ligger dock att om arbetstagaren har en rent tillfällig anställning kan detta vara en särskild omständighet som medför att lagen inte är tillämplig på anställningen.⁵

Från lagens tillämpningsområde undantas viss militär personal samt lärare vid universitet, högskolor eller andra inrättningar som tillhör undervisningsväsendet. Det senare undantaget (s.k. lärarundantaget) är huvudfrågan i föreliggande arbete och kommer därför behandlas utförligt i nästa kapitel.

³ Kockvedgaard/Levin, Lärobok i Immaterialrätt, s. 227.

⁴ Göran Karlstedt i Karnov 1998/99 s. 1037f.

⁵ Jacobsson m.fl., Patentlagstiftningen, s. 633ff. och Dennemark, Arbetstagares uppfinningar, s. 17ff.

2.3 Arbetsgivarens rätt till uppfinningar

2.3.1 Patenterbar uppfinning

Lagen är bara tillämplig på uppfinningar som är patenterbara i Sverige. Det räcker alltså att det är möjligt att få patent i Sverige. Någon patentansökan behöver inte göras, även om det är det enda sättet att få visshet i frågan om patenterbarhet. I patentlagens (1967:837) första och andra paragrafer anges kriterierna för patenterbarhet. Begränsningen i LAU medför att lagen inte är tillämplig på situationer där den anställdes arbetsresultat inte kan bli föremål för patent. Uppfinningar som inte uppfyller patenterbarhetskraven betraktas som arbetsresultat. Enligt allmänna arbetsrättsliga principer tillfaller arbetstagarnas arbetsresultat arbetsgivaren.⁶

2.3.2 Arbetsgivarens verksamhetsområde

Lagen behandlar bara uppfinningar som faller inom arbetsgivarens verksamhetsområde. Till arbetsgivarens verksamhetsområde räknas t.ex. en uppfinning som avser en produkt eller ett sätt för tillverkning av en sådan produkt inom ett område där arbetsgivaren bedriver forsknings- eller konstruktionsarbete.⁷ Uppfinningar som inte hänförs till arbetsgivarens verksamhetsområde kan den anställda fritt förfoga över. Då uppfinnarverksamhet består av tankearbete går det inte att dra upp en skarp gräns mellan arbete och fritid. Det har således ingen betydelse när en uppfinning är gjord. Även om det är ostridigt att uppfinningen kommit till under fritiden, kan ändå anställningen anses ha haft en så avgörande betydelse att det föreligger ett samband mellan anställningen och uppfinningen i LAU:s mening.⁸

Lagen skiljer mellan tre olika kategorier av arbetstagares uppfinningar: forskningsuppfinningar, andra tjänsteuppfinningar samt övriga uppfinningar inom arbetsgivarens verksamhetsområde. Enligt lagen äger arbetstagaren alltid rätten till sin uppfinning, men arbetsgivaren får överta den i större eller mindre omfattning beroende på till vilken kategori den tillhör.

2.3.2.1 Forskningsuppfinningar

Med forskningsuppfinningar avses uppfinningar som tillkommit som ett resultat av forsknings- och uppfinnarverksamhet utgörande arbetstagarens huvudsakliga arbetsuppgift. Vidare omfattar denna kategori också det fall då uppfinningen är lösningen på en i tjänsten förelagd och närmare angiven

⁶ Bernitz m.fl., Immaterialrätt, s. 136ff., Jacobsson m.fl., Patentlagstiftningen, s. 631f. och Dennemark, Arbetstagares uppfinningar, s. 15ff.

⁷ Svensäter, Anställning och upphovsrätt, s. 82f., Jacobsson m.fl., Patentlagstiftningen, s. 639ff. och Dennemark, Arbetstagares uppfinningar, s. 26ff.

⁸ Prop. 1949:101 s. 66f.

uppgift.⁹ När det gäller forskningsuppfindingar har arbetsgivaren rätt att helt eller delvis överta rätten till uppfindingen.

2.3.2.2 Andra tjänsteuppfindingar

Med andra tjänsteuppfindingar menas sådana uppfindingar vars utnyttjande faller inom arbetsgivarens verksamhetsområde, men där sambandet mellan uppfindingen och anställningen inte är lika starkt som vid forskningsuppfindingar. För att en uppfinding ska anses som tjänsteuppfinding behöver inte sambandet vara särskilt starkt. Det räcker om arbetet givit uppslaget till uppfindingen eller att idén inte kunnat realiserats utan arbetsgivarens resurser. Det påstådda sambandet får dock inte vara för långsökt.

Arbetsgivaren kan kräva att själv få använda tjänsteuppfindingen i sin näringsutövning. Denna rätt har karaktären av en enkel licens. Arbetsgivaren har också företräde att framför annan förvärva en större rätt till uppfindingen. Arbetstagaren har dock ingen skyldighet att medverka till ett sådant förvärv. Om arbetsgivaren inte utnyttjar denna rätt får arbetstagaren fritt förfoga över uppfindingen.¹⁰

2.3.2.3 Övriga uppfindingar inom arbetsgivarens verksamhetsområde

Övriga uppfindingar kallas de uppfindingar som tillkommit utan samband med tjänsten. Uppfindningen måste dock falla inom arbetsgivarens verksamhetsområde för att arbetsgivaren ska ha någon rätt till den. Dessa uppfindingar har arbetsgivaren bara en företrädesrätt till, innan uppfinnaren erbjuder de till andra.¹¹

2.4 Anmälan av uppfindingen m.m.

En arbetstagare som gör en uppfinding vilken faller inom arbetsgivarens verksamhetsområde är enligt LAU skyldig att utan dröjsmål underrätta arbetsgivaren om detta. Underrättelseskyldigheten gäller alla uppfindingar, även de som saknar större praktisk betydelse. Det centrala är uppfindingens patenterbarhet. Arbetstagarens underrättelse ska vara så utformad att arbetsgivaren kan bedöma uppfindingens karaktär och betydelse.¹²

⁹ Jacobsson m.fl., Patentlagstiftningen, s. 642ff. och Dennemark, Arbetstagares uppfindingar, s. 31ff.

¹⁰ Jacobsson m.fl., Patentlagstiftningen, s. 647ff. och Dennemark, Arbetstagares uppfindingar, s. 35ff.

¹¹ Jacobsson m.fl., Patentlagstiftningen, s. 649 och Dennemark, Arbetstagares uppfindingar, s. 38.

¹² Jacobsson m.fl., Patentlagstiftningen, s. 652ff. och Dennemark, Arbetstagares uppfindingar, s. 39ff.

En arbetsgivare som vill förvärva en anställds uppfinning ska inom fyra månader, från det han mottog underrättelse om uppfinningen, lämna den anställda meddelande om detta. För arbetstagarens del gäller att han innan tidsfristen löpt ut inte får förfoga över sin uppfinning utan arbetsgivarens samtycke. Efter tidsfristens utgång kan arbetstagaren fritt förfoga över uppfinningen.¹³

2.5 Rätten till ersättning

Varje uppfinnare som överlåtit någon del av rätten till en uppfinning till sin arbetsgivare har enligt lagen rätt till skälig ersättning. För att bestämma ersättningens storlek ser man särskilt till uppfinningens värde, omfattningen av den rätt till uppfinningen som arbetsgivaren övertar samt till den betydelse anställningen haft för uppfinningen. Rätten till ersättning är inte principiellt beroende av om arbetsgivaren utnyttjar uppfinningen. Den anställda har ändå rätt till ersättning om arbetsgivaren övertagit uppfinningen.¹⁴

2.6 Reglering genom avtal

Lagen om rätten till arbetstagares uppfinningar är till största delen dispositiv. Lagens lydelse kan alltså frångås genom avtal. Ur anställningsförhållandet eller av andra omständigheter kan det framgå att en annan rättslig relation, som avviker från lagens ordalydelse, skall gälla. Parterna kan alltså komma överens om att uppfinningar som inte är patenterbara eller som är patenterbara utomlands ska omfattas av lagens rättsverkningar, eller att arbetsgivaren ges en större rätt till uppfinningar.¹⁵

Det finns dock två stadganden i lagen som är tvingande. För det första så kan aldrig arbetstagarens rätt till en skälig ersättning för sin uppfinning avtalas bort. För det andra så är en överenskommelse som inskränker arbetstagarens rätt att förfoga över en uppfinning som görs mer än ett år från det att anställningen upphörde ogiltig.¹⁶

Inom både den statliga och privata sektorn finns kollektivavtal som reglerar rätten till arbetstagares uppfinningar. Avtalen är uppbyggda på ungefär samma sätt som LAU. Arbetsgivaren har emellertid fått en större möjlighet att förfoga över uppfinningen, men i gengäld är reglerna om arbetstagarnas ersättning fördelaktigare i vissa hänseenden.¹⁷

¹³ Jacobsson m.fl., Patentlagstiftningen, s. 655ff. och Dennemark, Arbetstagares uppfinningar, s. 42ff.

¹⁴ Jacobsson m.fl., Patentlagstiftningen, s. 659ff. Dennemark, Arbetstagares uppfinningar, s. 57ff.

¹⁵ Jacobsson m. fl., Patentlagstiftningen, s. 636ff. och Dennemark, Arbetstagares uppfinningar, s. 22ff.

¹⁶ Svensäter, Anställning och upphovsrätt, s. 86.

¹⁷ Bernitz m.fl., Immaterialrätt, s. 138. Se även Hilstad, Arbetstagares uppfinningar, s. 21ff.

2.7 Tvister rörande lagens tillämpning

2.7.1 Stockholms tingsrätt

Vid tvister angående tillämpningen av LAU är Stockholms tingsrätt behörig domstol. Underrättens dom kan sedan överklagas till hovrätten. Vid prövningen av ett sådant mål ska domstolarna ha den sammansättning som föreskrivs i patentlagen. Före 1992 handlades mål om tillämpningen av LAU i den ordning som gäller för arbetstvister i allmänhet, dvs. av arbetsdomstolen som enda instans. Arbetsdomstolen har dock fortfarande behörighet att pröva tvister angående tillämpligheten eller tolkningen av kollektivavtal inom samma område som LAU reglerar.¹⁸

2.7.2 Statens nämnd för arbetstagares uppfinningar

Statens nämnd för arbetstagares uppfinningar har till uppgift att avge utlåtanden i frågor som rör LAU:s tillämpning. Nämndens utlåtanden är inte bindande, men får inte överklagas. SNAU uttalar sig endast under förutsättning att det inte finns några avtal vid sidan om lagen. Ett utlåtande från nämnden är kostnadsfritt för parterna. Antalet ärenden som inkommit till nämnden under 1990-talet har varit väldigt få, ungefär ett per år.¹⁹

¹⁸ Prop. 1991/92:84 s. 17f. Se även Hilstad, Arbetstagares uppfinningar, s. 19f.

¹⁹ PATENT EYE nr. 3 1998 s. 18f. och Sterner i NIR 1990 s. 8ff.

3 Lärarundantaget i LAU

3.1 Inledning

Enligt 1 § 2 stycket LAU ska lärare vid universitet, högskolor eller andra inrättningar som tillhör undervisningsväsendet inte i denna egenskap anses som arbetstagare i lagen. Universitets- och högskolelärarna är alltså undantagna den lagstiftning som gäller för i det närmaste alla övriga anställda. Detta innebär att lärarna har full äganderätt till eventuella patenterbara uppfinningar gjorda i anställningen. Där uppfinningar gjorts med användning av offentliga medel kan det verka stötande att de anställda forskarna kan uppnå en personlig, ekonomisk vinning, utan att helt eller delvis betala tillbaka det särskilda stödet. Undantagsbestämmelsen har dock tillkommit för att särskilt värna om och betona forskarnas oavhängiga status.²⁰

3.2 Vilka anses som lärare enligt lagen?

3.2.1 Universitets- och högskolelärare

Med lärare avses inte bara professorer, docenter och lektorer²¹, utan enligt lagens förarbete omfattas även ”laboratorer och med dem i lönehänseende jämställda ordinarie befattningshavare samt biträdande lärare, assistenter och amanuenser”.²² Undantaget gäller alla lärare som tillhör undervisningsväsendet. Det är därför inte endast lärare vid högskolor och universitet som bestämmelsen gäller, utan också lärare vid det allmänna skolväsendet, t.ex. gymnasieskolor. Däremot omfattas inte statliga forskningsinstitut av undantaget.²³ Det bör också sägas här att studerande vid universitet och högskolor inte är arbetstagare och faller därför redan på denna grund utanför LAU:s tillämpningsområde.

Har läraren ett annat yrke vid sidan om läraryrket, så är han gentemot denna arbetsgivare att betrakta som arbetstagare i lagens mening. Detta framgår i lagen genom uttrycket ”i denna egenskap”.²⁴

3.2.2 Universitetsanställd personal i övrigt

Lagens undantagsbestämmelse gäller bara anställda som är att betrakta som lärare. Detta medför att för anställda vid universitet och högskolor utan nå-

²⁰ Kocktvedgaard/Levin, Lärobok i Immaterialrätt, s. 229.

²¹ 4 kap. 1 § Högskoleförordningen (1993:100).

²² Prop. 1949:101 s. 67 och SOU 1996:70 s. 88.

²³ Jacobsson m.fl., Patentlagstiftningen, s. 635.

²⁴ SOU 1996:70 s. 88.

gon undervisningsskyldighet gäller LAU:s bestämmelser fullt ut. Det kan t.ex. vara forskare utan undervisningsskyldighet, personal med rent administrativa tjänster, forskningsingenjörer och övrig teknisk personal.²⁵

Enligt Claes Sandgren visar dock en undersökning av praxis hos högskoleförvaltningarna, likväl att denna personal aldrig underrättar arbetsgivaren om de uppfinningar som framkommer i verksamheten. Skälen till detta är svårt att veta, men Sandgren menar att ett avgörande skäl kan vara frånvaron av en adekvat organisation på arbetsgiversidan. Då universitetet inte har någon utbyggd organisation som kan ta tillvara på patent finner den anställde det betydelselöst att meddela arbetsgivaren om sin uppfinning. Ytterligare ett skäl kan vara att dessa uppfinningar ofta är resultatet av ett samarbete med andra forskare, som omfattas av undantaget och därför inte har någon underrättelseskyldighet.²⁶

Vid uppfinningar som gjorts gemensamt av flera anställda och där undantagsbestämmelsen är tillämplig på någon av dem, men inte på alla, uppstår problem. Arbetsgivaren har ju enligt LAU dispositionsrätt på uppfinningar som hans arbetstagare gjort. Denna dispositionsrätt kan han inte utnyttja när uppfinningen är ett resultat av samarbete mellan både personal som omfattas av undantaget och sådan som faller utanför det. Lagen har ingen lösning på hur sådana gemensamt åstadkomna uppfinningar ska behandlas och en analog tillämpning av samäganderättslagen kan i detta fallet knappast komma i fråga. I praktiken får man nog helt enkelt anse dessa gemensamma uppfinningar som helt och hållet fria uppfinningar.²⁷

Detta problem har i våra nordiska grannländer till viss mån lösts på ett enkelt och praktiskt sätt. I både den norska och den finska lagen om rätt till arbetstagares uppfinningar, som i övrigt nästan är identiska med den svenska, stadgas att undantagna från lagens tillämpning är inte bara lärare, utan också "vetenskaplig personal" (Norge) och "forskare" (Finland). Detta medför att t.ex. även forskare utan undervisningsskyldighet omfattas av undantagsbestämmelserna.²⁸ På 1960- och 70-talet höjdes i Sverige röster för att lärarundantaget skulle utvidgas till att gälla alla universitets- och högskoleanställda, men som jag ska gå närmare in på i nästa kapitel fick detta inget gehör (se nedan 4.2). De flesta universitet och högskolor i Sverige behandlar dock alla anställdas uppfinningar som fria uppfinningar. Ett exempel är KTH, som i sin patent- och forskningspolicy föreskriver att samtliga anställda ska omfattas av undantagsbestämmelsen vid forskning inom KTH.²⁹

²⁵ Jacobsson m.fl., Patentlagstiftningen, s. 635f.

²⁶ Sandgren, Statens stöd till FoU, s. 161f. Undersökningen av praxis hos högskoleförvaltningarna bygger på en rapport från 1975 (UKÄ-rapport 1975:9 s. 19). Inget tyder dock på att förhållandena skulle vara väsentligt annorlunda nu. Jfr. också Policydokument nr. 3/97 vid KTH.

²⁷ Sandgren, Statens stöd till FoU, s. 162.

²⁸ Sandgren, Statens stöd till FoU, s. 160f. och Bruun, Uppfinnarrätt, s. 63.

²⁹ Policydokument nr. 3/97 vid KTH

3.3 Vad gäller för lärares uppfinningar?

3.3.1 Patenterbara uppfinningar

Läraryrket innebär att lärare är undantagna från LAU:s tillämpningsområde. Detta medför att en forskare som gör upptäckter och uppfinningar i sin tjänst och under sin anställning själv äger sina konstruktioner och alla därtill hörande rättigheter. Arbetsgivaren kan sålunda inte med stöd av lagen åberopa någon rätt till uppfinningar som gjorts av denna kategori anställda, trots att uppfinningarna tillkommit under arbetstid med hjälp av arbetsgivarens resurser. Högskolelärarna betraktas som fria uppfinnare, dvs. de har fullständig och ovillkorlig rätt till sina patenterbara uppfinningar.³⁰

En högskole- eller universitetslärare har själv rätt att söka patent på och ekonomiskt utnyttja uppfinningar som gjorts i anställningen. Många forskare är dock inte intresserade av denna möjlighet, utan vill istället publicera sina resultat snabbast möjligt. Äran och karriären är på kort sikt viktigare för forskaren. Viktigt att tänka på är dock att offentliggörandet av uppfinningen medför att det inte längre är möjligt att söka patent. Detta kommer ofta som en överraskning för uppfinnaren. Det är därför viktigt att få forskarna att intressera sig i patentfrågor och att få dem att överhuvudtaget ta ut patent. I fall patent inte söks kan ju uppfinningen utnyttjas fritt av alla som vill. För att öka näringslivets satsningar i universitetsforskning och för att ta tillvara på universitetens resurser bör patent sökas. På senare år har därför införts information för att göra forskarna uppmärksamma på patentreglerna.³¹

En artikel i tidskriften PATENT EYE diskuterar just ingenjörers kunskaper i patent och patenträtt. Efter en granskning av ingenjörsutbildningar runt om i Sverige fann artikelförfattaren att patenträtt bara ingår som en obligatorisk grundkurs på ett fåtal universitet och högskolor. De flesta ingenjörstudenter får därför inte några kunskaper i patent under sin studietid. Det är först i arbetslivet som ingenjörerna får veta hur viktigt det är att känna till patentreglerna.³²

3.3.2 Icke patenterbara uppfinningar

För uppfinningar som inte är patenterbara gäller den allmänna arbetsrättsliga principen att arbetsresultatet i princip är arbetsgivarens, dvs. här universitetens eller högskolornas. Detta gäller oavsett om uppfinnaren är lärare eller ej. Dessa resultat åtnjuter dock i regel inte något speciellt skydd och kan därför om de offentliggörs fritt utnyttjas av vem som helst. Det är här väldigt

³⁰ Sandgren, Statens stöd till FoU, s. 159.

³¹ Koktvedgaard, Lärobok i Immaterialrätt, s. 230.

³² PATENT EYE 9/97 s. 22ff.

viktigt att observera att patenterbarheten inte har något att göra med värdet på uppfinningen. En icke patenterbar uppfinning kan alltså även den vara av stor industriell betydelse och därför väldigt värdefull.³³

3.4 Varför är lärare undantagna från lagens tillämpningsområde?

3.4.1 Bakgrund

Vid LAU:s tillkomst 1949 diskuterades flitigt huruvida lärare skulle undantas från lagens tillämpningsområde eller ej. Ett betänkande från 1944, det s.k. Elliotska förslaget³⁴, innebar att lagen inte skulle vara tillämplig på universitet, högskolor och andra undervisningsväsendet tillhörande inrättningar, men däremot på statliga forskningsinstitut. Skälen till det Elliotska förslaget var den allmänna inriktning som forskningen vid universitet och högskolor har och dess ändamål att föra vetenskapen framåt. Vidare så ingår forskningen ofta som ett led i undervisningen. Forskaren uppställer själv de problem han vill lösa och forskningen är helt beroende av hans egna initiativ. Därför skulle den fria forskningen påverkas negativt om forskaren visste att han själv inte fick förfoga över resultatet av sitt arbete. Slutligen framhölls att den administrativa organisationen vid universitet och högskolor är mindre lämplig att tillvarata och utnyttja uppfinningar.³⁵

I den statliga utredning som föregick LAU ansåg kommittén att det inte förelåg några skäl för det Elliotska förslaget, att undanta vissa statsinstitutioner från lagens tillämpningsområde. Kommittén utvecklade inte sin ståndpunkt härtill, utan nämner bara kort att det vetenskapliga arbetet vid universitet och högskolor inte skulle hämmas.³⁶

Kommitténs ståndpunkt mötte hård kritik från flera remissinstanser, men någon enhetlig opinion mot att inte undanta lärare från lagens tillämpningsområde fanns inte. Det Elliotska förslaget infördes dock i lagen sedan departementschefen också förespråkade ett undantag för de vetenskapliga läroanstalterna.³⁷

3.4.2 Den vetenskapliga friheten

Argumentationen för lärarundantaget har inte förändrats särskilt mycket sedan lagens tillkomst. Huvudargumentet är fortfarande den akademiska friheten. Om inte forskare fritt fick disponera över sina arbetsresultat, så

³³ Sandgren, Statens stöd till FoU, s. 34.

³⁴ SOU 1944:27 s. 45f.

³⁵ Prop. 1949:101 s. 63ff.

³⁶ SOU 1946:21 s. 51.

³⁷ Prop. 1949:101 s. 66f.

skulle den vetenskapliga forskningen hämmas. Enligt forskningens allmänna principer väljer en forskare själv de problem och uppgifter han vill arbeta med.³⁸ Forskningen är dessutom helt beroende av hans initiativ. Berövas forskaren förfoganderätten över arbetsresultatet minskar hans incitament. Om en forskare visste att statliga myndigheter skulle bestämma över resultatet av hans arbete skulle den fria forskningen påverkas negativt.³⁹

Forskningen som bedrivs vid universitet och högskolor har dessutom i första hand till ändamål att främja allmänna intressen och inte vissa speciella behov. Syftet med forskningen är inte att högskolan skall kunna utnyttja forskningsresultaten, utan att föra vetenskapen framåt.⁴⁰

3.4.3 Rekrytering av kvalificerad arbetskraft

Om inte lärarundantaget fanns skulle rekryteringen av kvalificerad arbetskraft till högskolorna bli svårare. Tanken är att forskarnas rätt till sina egna uppfinningar ska väga upp deras relativt låga lön. Detta argument är rent lönepolitiskt och har ibland framförts från fackligt håll.⁴¹ Ett slopande av undantagsbestämmelsen skulle också leda till att lärarnas bisyssleverksamhet ökade.⁴²

3.4.4 Universitetens oförmåga att exploatera uppfinningar

Högskolor och universitet har inte samma intresse som näringsidkare att överta uppfinningar och att utnyttja dem. Enligt högskolelagen (1992:1434) har inte högskolor och universitet varit tillåtna att inlåta sig på exploatering av uppfinningar vare sig genom att inleda regelrätt produktion av materiella ting eller genom att sälja patent, upplåta tillverkningslicenser etc. Universitet och högskolor ska enligt högskolelagens 1 kap. 2 § bedriva utbildning och forskning. År 1996 infördes i paragrafen ett förtydligande av högskolornas uppgift. I ett tredje stycke av paragrafen sägs att högskolorna skall också samverka med det omgivande samhället och informera om sin verksamhet. Detta kallas ibland för högskolans tredje uppgift, men egentligen är det bara en beskrivning av på vilket sätt man ska uppnå de två huvudmålen. Kommersiell verksamhet har alltså tidigare fallit utanför ramen för högskolans verksamhet som denna beskrivs i högskolelagen.⁴³

Den administrativa organisationen vid universitet och högskolor är därför i allmänhet mindre lämpad för att tillvarata och utnyttja anställdas uppfinningar. Det finns dock ingenting som hindrar att en sådan fungerande orga-

³⁸ Se 1 kap. 6 § högskolelagen (1992:1434).

³⁹ Bruun, Beställningsforskning, s. 144.

⁴⁰ Bruun, Beställningsforskning, s. 144.

⁴¹ Degerman, Innovativa högskoleforskare, s. 29.

⁴² SOU 1996:70 s. 202.

⁴³ SOU 1996:70 s. 92f.

nisation skapas. Frågan är bara om en universitetsorganisation överhuvudtaget är lämplig för att bedriva kommersiell exploatering.⁴⁴

3.5 Lärarundantagets betydelse i praktiken

Lärarundantagets verkliga betydelse framgår om man granskar den rättsställning som skulle tillkomma universitets- och högskolelärarna för det fall bestämmelsen inte existerade. Undantagsbestämmelsens betydelse begränsas av ett antal omständigheter, som har den verkan att LAU:s tillämplighet också på högskoleområdet skulle få liten betydelse om bestämmelsen upphävdes. Dessa begränsningar, som följer av lagens konstruktion, verkar alltså till förmån för de anställda på högskoleområdet.⁴⁵

3.5.1 Högskolornas verksamhetsområde

Lagens tillämpningsområde omfattar bara uppfinningar vilkas utnyttjande faller inom arbetsgivarens verksamhetsområde. Detta innebär för universitet och högskolor att de bara kan göra anspråk på en rätt till uppfinningar vilkas utnyttjande faller inom undervisningsanstaltens verksamhetsområde. Universitetens och högskolornas verksamhetsområde regleras i 1 kap. 2 § högskolelagen. Här sägs att inom högskolan skall bedrivas ”utbildning, forskning och utvecklingsarbete”. Med ”utvecklingsarbete” avses inte utvecklingsarbete i industriell bemärkelse, utan sådant som främjar utvecklingen inom sådana områden, av konstnärlig eller annan karaktär, som berörs av utbildningen och forskningen.⁴⁶ Universitetens och högskolornas verksamhet består alltså inte av utnyttjande av forskningsresultaten i produktion eller annan industriell verksamhet, utan av forskning och utbildning. Inte heller exploatering, dvs. ekonomiskt utnyttjande av resultaten ingår i läroanstaltens verksamhet.

Om man jämför med ett företag som bedriver forskning, produktion och försäljning inom ett visst område så är ju forskningens syfte här istället att producera uppfinningar. Forskningen sker här för vissa intressenters räkning med följd att resultaten ska ställas till dessa intressenters förfogande och användas i verksamheten. Här finns ju motiv till att tillerkänna arbetsgivaren rätt till sina anställdas uppfinningar för att skydda de investeringar arbetsgivaren gjort. Detta motivet saknas för universitet och högskolor. För statliga forskningsinstitut är däremot situationen en annan och detta är förklaringen till varför dessa inte undantas från LAU:s tillämpningsområde. När akademiska institutioner bedriver verksamheter med kommersiell karaktär, har detta i grunden att göra med mer eller mindre önskvärda finansieringsmetoder, men inte med verksamhetsmålen i sig.⁴⁷

⁴⁴ SOU 1996:70 s. 205f.

⁴⁵ Sandgren, Statens stöd till FoU, s. 162ff.

⁴⁶ SOU 1996:70 s. 89.

⁴⁷ Sandgren, Statens stöd till FoU, s. 162ff. och SOU 1996:70 s. 89f.

Uppfinningar och andra forskningsresultat har normalt inte en sådan karaktär att utnyttjandet hör hemma i universitetens och högskolornas verksamhet annat än som bas för fortsatt forskning. Man skulle alltså kunna tänka sig att lagens tillämpning innebar att högskolor såsom arbetsgivare skulle få en rätt att utnyttja uppfinningen i sin utbildnings- och forskningsverksamhet. Till exempel ett mätinstrument, högskolan skulle då få en rätt att använda mätinstrumentet i den forskning som bedrivs där, men däremot ingen rätt att kommersiellt exploatera uppfinningen avseende instrumentet.⁴⁸ För sådana ändamål för dock även en patenterad uppfinning användas av envar.⁴⁹

Även om lärarundantaget skulle upphävas får alltså inte universitet och högskolor rätt till de anställdas uppfinningar, då utnyttjandet av forskningsresultaten i normalfallet inte faller inom universitetens och högskolornas verksamhetsområde.

3.5.2 Forskningsfriheten

Nästa omständighet som begränsar LAU:s tillämpning inom högskoleområdet är lydelsen av 3 § 1:a stycket. Den i lagen tänkta situationen att uppfinningen innefattar "lösningen av en i tjänsten förelagd, närmare angiven uppgift" kan inte föreligga på högskoleområdet. Det följer av den tidigare nämnda regeln om principerna för högskoleforskningens bedrivande. En forskare har ju enligt högskolelagen rätt att fritt välja och formulera sina forskningsproblem.

Vidare så kan bara arbetsgivaren förvärva all rätt till uppfinningen om forsknings- eller uppfinnarverksamhet utgör den anställdes "huvudsakliga arbetsuppgift". De dominerande arbetsuppgifterna för universitets- och högskolelärare är i de flesta fall undervisning och administrativa uppgifter. Detta medför att en forskningsuppfinning enligt 3 § 1 st. LAU inte är möjlig på högskoleområdet, utan uppfinningen klassas istället som en tjänsteuppfinning enligt 3 § 2 st.⁵⁰ En forskningsuppfinning har arbetsgivaren helt eller delvis rätt att överta, medan en tjänsteuppfinning får arbetsgivaren endast en utövningsrätt till. Detta medför att universitet och högskolor bara skulle vara berättigade till en enkel licens. En sådan är universiteten och högskolorna föga intresserade av. När de förvärvar rätten till en uppfinning, så vill de normalt exploatera uppfinningen genom licensiering. Det är dock vanligtvis svårt att få till stånd en licensiering på basis av en enkel licens, eftersom licenstagaren oftast önskar förvärva en ensamrätt.⁵¹

⁴⁸ SOU 1996:70 s. 89 och s. 208f.

⁴⁹ SOU 1998:128 s. 154.

⁵⁰ Sandgren, Statens stöd till FoU, s. 166f. och SOU 1996:70 s. 90f.

⁵¹ SOU 1996:70 s. 209.

3.5.3 Lagens dispositivitet

I 2 § 2:a stycket LAU sägs att lagen inte skall tillämpas, om det ”...må anses framgå av anställningsförhållandet eller av eljest föreliggande omständigheter”. Det är alltså inte bara uttryckliga överenskommelser som sätter lagen ur spel, utan också omständigheter av annat slag. Enligt Sandgren ligger det nära till hands att betrakta såväl de lagfästa begränsningarna av högskolans verksamhet till forskning som den likaså lagfästa självständigheten för forskarna gentemot arbetsgivaren som sådana omständigheter som leder till att andra regler än lagens dispositiva bestämmelser skall gälla mellan parterna. Det måste dock ske en bedömning från fall till fall, varför några generella uttalanden knappast kan göras. De karakteristiska omständigheterna för högskoleområdet talar för att universiteten och högskolorna inom sitt verksamhetsområde och inom sin normala verksamhet tillerkänns en utövningsrätt till de anställdas uppfinningar. Högskolorna skulle på så sätt förvärva en rätt att utöva uppfinningen inom högskolans forskning och undervisning, men inte rätt att ekonomiskt exploatera uppfinningen.⁵²

⁵² Sandgren, Statens stöd till FoU, s. 167f. och SOU 1996:70 s. 90f.

4 Lärarundantagets behandling i lagstiftningsammanshang

4.1 Inledning

Lärarundantaget infördes i LAU redan vid lagens tillkomst 1949. Redan 1944 i det s.k. Eliottska förslaget, som sedan låg till grund för lagen, fanns undantaget uppställt. Många av de skäl som tidigare talade för att lärarundantaget bibehölls har numera förändrats. Statens grundinställning går alltmer i riktning mot att efterfråga kommersiella resultat av de forskningsinsatser som görs med offentliga medel. Undantagsbestämmelsen har därför ofta diskuterats och kritiserats, och förslag har lagts fram i riksdagen om ändring av lagen, dock hittills utan framgång.

Det föreligger en intressant tidsmässig skillnad mellan de olika ändringsförslag som lagts fram sedan lagens tillkomst 1949. Under 1960- och 70-talet restes krav på en utvidgning av lärarundantaget till att omfatta samtliga högskoleanställda. På senare år har man däremot diskuterat ett avskaffande av undantagsbestämmelsen och hur universitets- och högskoleanställdas uppföringar bättre ska kunna tas tillvara.

4.2 Utvidgning av lärarundantaget

Det s.k. Edlingska lagförslaget (SOU 1964:49) ville ändra på undantagsbestämmelsen för lärarna genom att utöka kretsen till att avse även annan vetenskaplig personal inom undervisningsväsendet. Skälet till detta vara att det vid undervisningsanstalterna fanns befattningshavare som inte hade någon egentlig undervisningsskyldighet utan helt och hållet ägnade sig åt vetenskaplig verksamhet. Dessa personer föll med den gällande lagstiftningen utanför undantagsbestämmelsen. Den föreslagna utvidgningen godtog av de flesta remissinstanserna. Några framhöll t.o.m. att undantagskretsen borde utvidgas ytterligare för att undvika gränsdragningsproblem.⁵³

En kraftig utbyggnad av universiteten och högskolorna skedde under senare delen av 1960-talet, med följd att forskningskapaciteten vid dessa institutioner kraftigt ökade. En mängd åtgärder vidtogs för att främja samarbetet mellan näringsliv och högskolorna, då en ökad samverkan mellan samhället och undervisningsväsendet ansågs ha positiva konsekvenser för båda parter. Dessa åtgärder från statsmaktens sida ledde dock inte till önskat resultat. Det dåvarande universitetskanslerämbetet gjorde därför en utredning för att finna orsakerna till att de önskade resultatet hade uteblivit (UKÄ-rapport

⁵³ SOU 1964:49 s. 37.

1975:9).⁵⁴ I rapporten fanns bl.a. ett förslag till ändring av lärarundantaget. UKÄ ville utvidga undantagsbestämmelsen till att omfatta såväl lärare som ”övrig vetenskaplig personal” inklusive forskningsingenjörer, laboratorieingenjörer och övrig teknisk personal utan undervisningsskyldighet. Skälet till förslaget var att då läroanstalter aldrig gjorde anspråk på uppfinningar som gjorts av sådan personal kunde inte heller något behov föreligga att tillerkänna läroanstalterna någon dispositionsrätt till sådana uppfinningar. Den administrativa organisationen vid universitet och högskolor ansågs också mindre lämpad för att för statens del ta tillvara och utnyttja de anställdas uppfinningar. En rätt för läroanstalten att ställa anspråk på anställdas uppfinningar skulle dessutom, enligt UKÄ, verka hämmande på den fria forskningen. Det påpekades också att det är omöjligt att tillämpa LAU på en grupp uppfinnare i vilken ingår någon eller några lärare.⁵⁵

Samma problem påpekades av forskarutbildningsutredningen (SOU 1977:63). Utredningen anförde bl.a. att högskolelärares rätt till sina uppfinningar varit en betydelsefull faktor vid rekrytering av forskare till vissa delar av högskolan från verksamhetsområden utanför denna. Ett slopande av rätten skulle leda till att skickliga forskare sökte sig från högskolan eller till en ökning av bisyssleverksamheten, vilket borde undvikas. Rätten till uppfinningar föreslogs utsträckas till att omfatta samtliga anställda vid läroanstalterna, inklusive de studerande. Denna utvidgning skulle undanröja de hinder som fanns för att rätt till uppfinningar skulle kunna tillfalla flera gemensamt, även om samtliga inte var lärare. Trots att utredningen kom till samma slutsats som den nyss nämnda UKÄ-rapporten, utgick man emellertid från att samma regler borde gälla för såväl anställda inom utbildningsväsendet som för anställda inom annan offentlig verksamhet. Orsakerna till förslaget var därför närmast praktiska.⁵⁶

Intressant är att utredningen tillade att ur samhällssynpunkt borde de innovationer som görs vid högskolan i största möjliga utsträckning föras ut till och omsättas i praktisk verksamhet. Detta ställde dock krav på en ändamålsenlig organisation vid eller i anslutning till högskolan och det låg inte inom utredningens uppdrag att utarbeta en sådan organisation. Utredningen fick därför nöja sig med att förorda en utvidgning av lärarundantaget. Flertalet remissinstanser tillstyrkte förslaget, men någon proposition lades aldrig fram till riksdagen.⁵⁷

Även utredningsbetänkandet SOU 1980:42 ville utvidga lärarundantaget. Utredningen ansåg att det tidigare inte hade upplevts som en brist att undervisningsväsendet inte hade någon rätt till lärares uppfinningar. Tvärtom så var lärarnas exklusiva rätt en betydelsefull faktor vid rekryteringen av forskare till vissa delar av universiteten och högskolorna. Lärarundantaget borde därför behållas i LAU. Då det fanns starka skäl för att samma regler skulle

⁵⁴ SOU 1980:42 s. 166f.

⁵⁵ UKÄ-rapport 1975:9 s. 18f. Se även SOU 1980:42 s. 166f.

⁵⁶ SOU 1977:63 s. 190f.

⁵⁷ SOU 1977:63 s. 191.

gälla för både lärare och annan vetenskaplig personal föreslog utredningen en utvidgning av undantagsbestämmelsen till att gälla alla kategorier av anställda vid de offentliga läroanstalterna.⁵⁸

4.3 Bättre utnyttjande av universitetanställdas uppfinningar

Diskussionen om att universiteten och högskolorna måste ta till vara på de anställdas uppfinningar bättre har intensifierats på senare tid och från flera håll har det hävdats att motiven för lärareundantaget härigenom har försvagats. Argumenten grundar sig på att lärarundantaget anses motverka en kommersiell exploatering av de uppfinningar som genereras inom universiteten och högskolan.

I utbildningsdepartementets Forskningens utmaningar (DS 1992:97) uttalas att universiteten och högskolorna borde mer aktivt hjälpa sina forskare att söka och sälja patent för gjorda upptäckter. Det konstaterades att forskningsresultaten inte togs patent på i tillräcklig utsträckning. Detta berodde förmodligen på att forskare fann det för besvärligt och kostsamt att ägna tid åt sådan verksamhet. Utredningen ansåg att genom avtal borde en del av intäkterna av eventuella patent kunna tillfalla universitet och högskolor.⁵⁹

I den s.k. Innovationsutredningen (SOU 1993:84) diskuterades lärarundantaget. Utredningen ansåg att det svenska systemet där forskaren själv äger sina uppfinningar är problematiskt. Det är endast vissa forskare som är kapabla och intresserade av att föra sin idé vidare, medan många inte vet om att den kan gå att patentera och exploatera.⁶⁰ Utredningen presenterade ett antal förslag om hur uppfinnaren ska stimuleras och hur uppfinnarens rätt ska stärkas, t.ex. att royaltyinkomst är skattefri de första två åren och att patenteringsfonder upprättas m.m.⁶¹

Andersson/Ahlström ifrågasätter dock om det är just förhållandet att forskarna själv äger sina uppfinningar som gör det problematiskt. Under arbetets gång ser nämligen de flesta forskare inte innovationsmöjligheterna, eftersom innovationen oftast ligger utanför den egentliga forskningsinriktningen.⁶²

4.3.1 NYFOR-utredningen (SOU 1996:70)

Den s.k. NYFOR-utredningen hade som huvuduppgift att överväga hur samverkan mellan högskolan och näringslivet kunde förbättras. Utredningen fick bl.a. i uppdrag att ”se över det undantag som i dag gäller för lärare en-

⁵⁸ SOU 1980:42 s. 168.

⁵⁹ DS 1992:97 s. 23.

⁶⁰ SOU 1993:84 s.179f.

⁶¹ SOU 1993:84 s. 181ff.

⁶² Andersson/Ahlström, Hantering av immateriella resultat, s. 8.

ligt 1949 års lag om rätten till arbetstagares uppfinningar”. Direktiven betonade särskilt frågan om lärarundantaget utgjorde ett hinder för nyttiggörandet av de forskningsresultat som producerades inom högskolan.⁶³ Utredningen har därför ingående övervägt frågan om undantaget borde upphävas.

Utredningen framhöll att det på senare år från flera håll hävdats att motiven för undantagsbestämmelsen försvagats. Utredningen nämner ett antal argument som talar för ett avskaffande av lärarundantaget.⁶⁴

- Enskilda forskare saknar resurser och/eller incitament att skydda sina forskningsresultat liksom att få till stånd en kommersiell exploatering av dem.
- Inte sällan publiceras forskningsresultatet på ett sådant sätt att resultatet kan användas fritt eller så licensieras de till utlandet, i bägge fallen med följd att det sker ett ”läckage”.
- Externa finansiärer kräver att få rätt till resultaten och/eller att dessa ska hemlighållas hemliga; EU är ett exempel.
- Universitetsforskningen har fått ökas sektorskaraktär och ökad samhällsfrekvens. Resultaten är kommersiellt exploaterbara i större utsträckning än tidigare.
- Finansieringen av en verksamhet från flera källor kan vara förenad med olika, eventuellt oförenliga avtalsvillkor.
- Samarbete med näringslivet kan försvåras, om universitet och högskolor har sämre rätt till uppfinningar än näringslivet.
- Samuppfinnare kan ha olika rätt till den gemensamma uppfinningen, därför att de omfattas av olika regler.
- Lagen är svår att tillämpa på universitetsanställda samuppfinnare, av vilka en omfattas av undantaget och den andre inte.
- Uppfinningar är numera delvis resultat av den allmänna forskningsmiljön och av ett lagarbete, varför det är rimligt att universitet och högskolor får del av intäkterna. De bör särskilt få del av intäkterna till ”guldäggen”, för att på så sätt kunna finansiera del av verksamheten.
- Samma regler bör gälla för universitetsforskningen som för näringslivets forskning.

Utredningen kommenterar särskilt vissa argument som anförts för eller emot lärarundantaget. Bland annat diskuteras forskningens frihet. En forskare som gjort en uppfinning står inför valet hur resultatet ska hanteras. Söker han patent bestäms uppfinningens användning av kommersiella överväganden och förbehålls endast vissa företag. Avstår han däremot från att söka patent ställs resultatet till förfogande att användas fritt av var och en. Enligt utredningen understödjer därför lärarundantaget forskarens frihet att besluta om att inte patentera uppfinningen. Forskarens frihet att själv bestämma om publicering av sina resultat och friheten att välja att inte söka patent anses trots detta vara av väldigt stor betydelse. Avskaffas lärarundantaget kan detta vidare påverka forskningsinriktningen. Det kan skapas ett tryck på forskarna att ägna sig åt forskning som ger intäkter åt högskolan. Universitet

⁶³ Dir. 1995:139.

⁶⁴ SOU 1996:70 s. 202f.

och högskolor kan också, om undantaget avskaffas, bli benägna att särskilt främja forskning med sådan inriktning.

Ett annat argument som utredningen behandlar är universitetens och högskolornas organisation. Svaret på varför universiteten saknar en lämplig organisation att ta till vara och utnyttja anställdas uppfinningar är just det att universiteten inte tidigare har haft en sådan uppgift. Enligt utredningen finns det dock inget som hindrar att en sådan organisation skapas. Utredningen ställer sig dock avvisande till tanken att det ska vara en uppgift för universitet och högskolor att äga patent och att ta ansvar för kommersialiseringen av forskningsresultaten.⁶⁵

NYFOR-utredningen går också noggrant igenom förhållandena utomlands. Danmark, Finland, Norge, Schweiz och Tyskland har ett undantag för lärarna precis som vi har i Sverige. Däremot har Frankrike, Nederländerna, Storbritannien och Österrike i princip inte ett lärarundantag. I U.S.A. har universiteten med automatik en rätt till enkel licens till de anställdas uppfinningar. Genom avtal har dock nästan alla de ledande, privata universiteten i U.S.A. sett till att dom har full rätt till de anställdas uppfinningar mot att särskild ersättning lämnas forskaren.⁶⁶

Utredningen diskuterar ingående konsekvenserna av att lärarundantaget skulle avskaffas. Ett upphävande av undantagsbestämmelsen innebär att LAU ska tillämpas på högskoleområdet. Lagen är dock väldigt allmänt utformad och inte avsedd att tillämpas på högskoleområdet. Lagen bygger också på tanken att det är ovanligt att uppfinningar genereras av universitetsforskningen. LAU ger som tidigare nämnts (ovan 3.5.1) bara arbetsgivaren rätt till arbetstagares uppfinningar om dessas utnyttjande faller inom arbetsgivarens verksamhetsområde. Som utvecklats ovan är högskolornas verksamhetsområde framförallt utbildning och forskning. Detta innebär, konstaterar utredningen, att universitet och högskolor inte får rätt till de anställdas uppfinningar, även om lärarundantaget skulle upphävas.⁶⁷

Utredningen tar också upp det fallet att 3 § 1:a stycket i LAU getts en snäv tolkning i SNAU:s praxis. Vilket enligt utredningen ytterligare understryker att en tillämpning av lagen på högskoleområdet skulle vara mindre betydelsefull för arbetsgivaren. Arbetsgivaren kan som diskuterats ovan (3.5.2) bara få en ensamrätt till uppfinningen ifall forsknings- eller uppfinnarverksamhet utgör arbetstagarens huvudsakliga arbetsuppgift. I och med att så inte är fallet på högskoleområdet får arbetsgivaren nöja sig med en enkel licens enligt andra stycket. Universiteten och högskolorna har knappast någon nytta av en enkel licens då de oftast vill exploatera uppfinningen genom licensiering.⁶⁸

⁶⁵ SOU 1996:70 s. 205f.

⁶⁶ SOU 1996:70 s. 99ff. och s. 203ff.

⁶⁷ SOU 1996:70 s. 208f.

⁶⁸ SOU 1996:70 s. 209.

Utredningens slutsats är att även om lärarundantaget upphävdes så skulle inte rätten till forskarnas uppfinningar övergå till universiteten och högskolorna, om inte dessa genom en ändring av högskolelagen fick som en av sina uppgifter att kommersiellt exploatera de anställdas uppfinningar. En sådan ordning ansåg sig dock utredningen inte kunna rekommendera. Högskolan bör nämligen inte syssla med riskfylld affärsverksamhet.⁶⁹

4.3.2 Proposition 1996/97:5

I prop. 1996/97:5 följde regeringen utredningens förslag och föreslog därför att lärarundantaget skulle bibehållas i LAU. Skälen till detta var att undantaget ger forskarna incitament att bidra till att forskningsresultaten kommer till nytta i samhället. Det ska inte vara högskolans ansvar att ägna sig åt riskfylld verksamhet, som exploatering av uppfinningar och forskningsresultat innebär. Istället kan kommersiell exploatering av forskningsresultaten ske genom de holdingbolag som bildats.

I högskolans ansvar ingår det däremot att det skapas goda förutsättningar för att ta till vara den kunskap forskningen genererar. Incitamenten måste förstärkas för såväl lärare/forskare som för högskola att tillvarata forskningsuppfinningar och andra resultat som kan öka näringslivets konkurrenskraft. Forskningsresultaten måste i större utsträckning patenteras där en kommersiell användning kan förutses. I universitetens och högskolornas ansvar bör därför ingå rådgivning och stöd till forskarna avseende patentfrågor och affärsjuridik. Vid högskolan bör det finnas kunskap om vart forskaren kan vända sig för mer information i dessa frågor.

De flesta kommersialiserbara uppfinningar från forskare och lärare vid högskolor tillkommer inom ramen för statlig anställning och med utrustning finansierad av statliga medel. Regeringen anser därför att det är rimligt att högskolan får viss kompensation för de statliga resurser som används vid utvecklingen av uppfinningar som lett till lyckosamma exploateringar. Högskolornas rätt till kompensation bör regleras genom avtal mellan högskolorna och de anställda. I avtalet kan även införas en skyldighet för den enskilde läraren eller forskaren att informera högskolan om gjorda patenterbara uppfinningar. Denna informationsmöjlighet, tillsammans med högskolornas rådgivningsfunktion och möjligheterna till viss ekonomisk kompensation ser regeringen som tre sammanhängande delar i en framflyttning av högskolans uppgift i att få till stånd en ökad kommersialisering av forskningsuppfinningar.⁷⁰

⁶⁹ SOU 1996:70 s. 210f.

⁷⁰ Prop. 1996/97:5 s. 60ff.

4.3.3 Kommittén forskning 2000 (SOU 1998:128)

Den senaste svenska utredningen angående undantagsbestämmelsen för lärare är kommittén Forskning 2000:s rapport, som kom i december 1998. Bakgrunden till utredningen var följande. Sverige hör till de länder i världen som gör de största insatserna för forskning och utveckling i förhållande till bruttonationalprodukten. Mätt i samma mått ligger de statliga insatserna bland de högsta i världen. De statliga resurserna kan dock inte förväntas öka under de närmaste åren. Det är därför väldigt viktigt att vi på ett mer effektivt sätt utnyttjar och fördelar tillgängliga resurser. Det avgörande är hur forskningsresultaten kan utnyttjas. De stora svenska satsningarna på forskning och utveckling (FoU) har inte fullt ut omsatts i innovationer, nya arbetstillfällen eller ökad social välfärd. Samhället har inte fått full utdelning på de avsevärda resurser som satsas på forskning. Kommitténs uppdrag var därför bl.a. att utreda frågan om ett bättre utnyttjande av forskningen och forskningsresultaten i samhället.⁷¹

Forskning 2000 vill att universitetens och högskolornas ställning stärks när det gäller att bättre kunna ta till vara på och ekonomiskt utnyttja forskningsresultat. Utredningen föreslår därför att högskolelagens 1 kap. 2 § ändras så att det bland annat anges som en uppgift för universitet och högskolor att medverka till att immateriella rättigheter till forskningsresultat tas till vara på så att de kommer till praktisk användning.⁷²

Utredningen anser dessutom att ett avtal ska slutas, ”där universitets- och högskolelärares rätt till patent och andra immateriella rättigheter överläts till universitet och högskolor och där regler för ekonomisk ersättning till lärarna för detta anges.” Det är viktigt att komma överens om möjligheter att avvakta med publicering av forskningsresultaten till dess patentansökan lämnats in. Ett offentliggörande av uppfinningen innan patent sökts skulle ju spolia möjligheterna att erhålla patent. Enligt Forskning 2000 måste dock den akademiska frihetens rätt till fri publicering vara den övergripande principen. Det är dock bara fråga om en kortare fördröjning av publiceringen och detta anses redan nu vara acceptabelt. Ett forskningsresultat bör inte bara uppmärksammas vetenskapligt utan också, om möjligt, kunna utnyttjas i former som kommer samhället, läraren och lärosätet tillgodo.

Arbetet med att söka patent bör skötas av till universiteten och högskolorna knutna separata organ, som t.ex. de nuvarande patentbolagen. Det är sedan meningen att patentbolagen ska sälja patenten vidare. Intäkterna bör fördelas med 30 procent till forskaren/uppfinnaren, 30 procent till institutionen och 40 procent till patentbolaget. Detta är det förhållande som redan gäller för patentbolagen. Det finns därför inte något behov att genom centralt beslut etablera nya organisations- eller arbetsformer för att stärka samverkan mellan universitet och högskolor och samhället i övrigt.

⁷¹ Dir. 1997:67.

⁷² SOU 1998:128 s. 7f. och s. 163f.

Genom den ovan angivna ordningen anser Forskning 2000 att fler forskningsresultat inom universitet och högskolor kommer att skyddas genom patent. Som det är idag avskräcks nämligen många från att söka patent, eftersom detta är förenat med både besvär och kostnader.⁷³

4.3.3.1 Sandgrens kritik av Forskning 2000:s förslag

Sandgren kritiserar Forskning 2000:s förslag att ett generellt avtal ska slutas, där äganderätten till forskarnas uppfinningar ska överlåtas till högskolorna. Han anser att en sådan övergång skulle strida mot forskningens frihet. De forskare som önskar att deras resultat inte ska patenteras, utan förbli fritt, har inget val. Forskarna tvingas till en kommersialisering av sina resultat.

Förslaget kritiserar också av Sandgren för att det ger högskolorna ett helt ny uppgift, nämligen de får ansvaret för affärsverksamhet. Högskolorna får ju som ägare av uppfinningarna ett ekonomiskt ansvar och ådrar sig på så sätt risker. En sådan ordning förbjuds i högskolelagen och förslaget är därför lagstridigt. Exploatering av oprövad teknik som tillkommit i en verksamhet som inte är marknadsorienterad tillhör den mest riskfyllda och svåraste affärsverksamhet som kan tänkas. Det är nästan omöjligt att förutspå vilka uppfinningar som är blivande "guldägg". Då det inte finns något samband mellan äganderätt och framgång, kan man fråga sig varför högskolor och statliga bolag skulle vara lämpade för denna extremt svåra och riskfyllda verksamhet. Förslaget försvårar dessutom för forskare som vill starta egen affärsverksamhet utanför högskolan för att där utnyttja sin uppfinning.

I stället bör man enligt Sandgren införa en skyldighet för högskolorna att se till att ett ordentligt stöd ges forskare som gjort en uppfinning, t.ex. genom att förmedla kontakter med finansierare och att hjälpa till med patent- och avtalsarbete. Forskarna ska ha valfrihet att kunna vända sig till högskolornas bolag, andra bolag eller starta egna bolag. Att överföra äganderätten till högskolorna är däremot ingen bra lösning. Högskolorna och deras patentbolag ges härigenom en form av monopolställning.

Sandgren menar att vi inte alltid ska snekla mot de privatägda universiteten i USA, utan han anser i stället att det i Danmark finns en bra lösning som skulle passa svenska förhållanden bättre (se nedan 6.2).⁷⁴

4.3.4 Proposition 1998/99:94

I prop. 1998/99:94 föreslår regeringen att "Förhandlingar mellan parterna på arbetsmarknaden bör inledas i syfte att det träffas ett kollektivavtal som förbättrar möjligheterna till kommersialisering av forskningsuppfinningar."

⁷³ SOU 1998:128 s. 163f.

⁷⁴ Sandgren, SvD 1998-12-30 och DN 1999-01-03.

Universitets- och högskolelärarna ska dock fortfarande behålla rätten till sina uppfinningar.

Regeringen motiverar sitt förslag med att under de senaste åren har ett betydande antal bolag och organisationer inrättats i anslutning till universiteten och högskolorna, t.ex. har det inrättats forskningsbyar/science parks, teknikbrostiftelser, holdingbolag och forskarpatentbolag. Dessa har som uppgift att dels främja samarbetet mellan läroanstalterna och samhället i övrigt, dels att medverka till att forskningsresultaten utvecklas till uppfinningar och tas tillvara och kommersialiseras. Genom att så många uppfinningar som möjligt som härstammar från forskningen vid universitet och högskolor exploateras, så främjas tillväxten och sysselsättningen i samhället.

Regeringen framhåller dock risken med att exploatera uppfinningar. Det finns dessutom betydande externa och interna hinder i vägen, t.ex. patentkostnader, riskkapital och kunskapsbrister. Med närings- och forskningspolitiska åtgärder bör de exploateringshinder som finns utanför universiteten undanröjas. Motsvarande hinder inom universitetssektorn bör enligt regeringen begränsas genom en tydlig forskningspolitisk strategi. Denna strategi ska både betona universitetens ansvar gentemot forskarna när det gäller patentering av forskningsresultaten och forskarnas ansvar att på olika sätt medverka till nyttiggörandet av forskningsresultaten.

Regeringen nämner även det danska lagförslaget till en ny lag, som reglerar rätten till forskares uppfinningar vid universiteten och andra offentliga forskningsinstitutioner. Den danska lagstiftningen förefaller enligt regeringen väl avvägd, men i stället för lagstiftning bör förhandlingar inledas mellan parterna på arbetsmarknaden. På så sätt kan parterna utforma avtalets innehåll så att det bättre anpassas till förhållandena inom det svenska utbildnings- och forskningsområdet.⁷⁵

⁷⁵ Prop. 1998/99:94 s. 35f.

5 Forskaravtal vid universitet och högskolor

5.1 Inledning

Forskare vid universitet och högskolor är som tidigare behandlats, genom det sk. lärarundantaget, undantagna från LAU:s tillämpningsområde. Detta innebär att en forskare har fullständig och ovillkorlig rätt till sina patenterbara uppfinningar. I samband med finansiering uppställs dock villkor som förutsätter att högskolan engagerar sig i tekniköverföring och medverkar till att forskaren avstår från att själv utöva sin rätt. Hittills har den övervägande delen av forskningsinsatserna finansierats av staten. När det gäller sådan forskning föreligger oftast inga avtal mellan universitetet och forskaren. Forskaren kan alltså själv välja vad han vill göra med uppfinningen. Forskaren kan, som ska behandlas närmare nedan, anlita ett till universitetet knutet forskarpatentbolag. Han kan även, om han finner det fördelaktigare, själv exploatera uppfinningen eller ingå avtal med andra, t.ex. ett privat företag.

Staten kommer sannolikt även i framtiden stå för de största forskningsanslagen, men det finns även fler aktörer som finansierar svensk forskning. Exempel på forskningsfinansiärer är Stiftelsen för Strategisk Forskning (SSF), Miljöstrategiska Stiftelsen (MISTRA) samt statliga NUTEK. I samband med finansiering på andra sätt än via den statliga budgeten uppkommer ofta avtalsrättsliga situationer. Finansiering från ett privat eller statligt rättssubjekt sker via finansieringsavtal. En finansiär kan i ett sådant avtal, t.ex. som villkor för finansiering, kräva att få del av forskningsresultat eller att det åtminstone hanteras på ett visst sätt. Nedan ska detta exemplifieras genom NUTEK:s kompetenscentra och deras finansieringsavtal. Man ska dock inte sammanblanda eller jämföra detta med ren uppdragsforskning, där uppdragsgivaren alltid enligt avtal har rätten till resultaten.⁷⁶

5.2 Forskarpatentbolag

Universitet och högskolor fick 1993, efter beslut av statsmakterna, rätt att äga bolag för forskning. Syftet med dessa bolag ska vara att förstärka samspelen mellan universitet/högskolor och näringslivet. Konstruktionen innebär att universitet och högskolor har av regeringen bemyndigats att inrätta holdingbolag. Moderbolaget i holdingbolaget måste vara helägt av universitet/högskolan. Moderbolaget kan sedan i sin tur ha hel- eller delägda dotterbolag i form av projekt- eller tjänstebolag.

⁷⁶ Andersson/Ahlström, Hantering av immateriella resultat, s. 27f.

Alla de större universiteterna och högskolorna i Sverige har egna forskarpatentbolag. Inriktningen, utformningen och finansieringen av verksamheten skiljer sig åt mellan universitetsorterna. Gemensamt är dock att alla forskarpatentbolag ska bidra till en bättre exploatering av patenterbara uppfinningar som gjorts vid universitet och högskolor. Forskarpatent i Syd AB nämner som sina huvuduppgifter att:⁷⁷

- Identifiera lämpliga forskningsresultat för patentering.
- Förhandla till sig äganderätten av vetenskapliga resultat och mot framtida royalty ersätta uppfinnaren.
- Erbjuder licenser till företag för exploatering av tillgängliga resultat.
- Hantera frågor som exempelvis rör patentskydd som uppstår i samband med publicering från forskare, lärare och andra inom universitetet.

Patentbolagen ägs i regel av universitetens och högskolornas holdingbolag tillsammans med teknikbrostiftelserna. Anställda vid universitet och högskolor avgör själv om de vill anlita ett forskarpatentbolag. I så fall överlåter forskaren patenträttigheterna till bolaget mot rätt till viss del i eventuell ekonomisk vinst. Bolaget står för alla kostnader för patentansökan, juridisk rådgivning, förhandlingar etc.⁷⁸

5.3 Överlåtelseavtal mellan forskare och forskarpatentbolag

En forskare har rätt att själv, eller med stöd av utomstående, patentera och kommersialisera uppfinningar genererade från forskning som är ovillkorad vad gäller immateriella resultat. En forskare får dock inte använda högskolans resurser för att bekosta patentansökan m.m., utan bör istället vända sig till ett universitetsanknutet forskarpatentbolag för rådgivning och hjälp att hitta finansiering av patentet. Alla anställda och studerande vid universitet och högskolor har möjlighet att anlita ett forskarpatentbolag. Patentbolaget erbjuder sig att helt överta ansvaret för patentering och kommersialisering mot att ge forskaren del i en framtida avkastning. Nedan ska jag redogöra för hur ett typiskt överlåtelseavtal mellan en forskare och ett forskarpatentbolag ser ut.⁷⁹

5.3.1 Överlåtelse av uppfinningen

Forskaren överlåter genom ett avtal alla honom tillkommande rättigheter till uppfinningen inklusive patentansökningarna och därtill hörande know-how och annan kunskap till patentbolaget. Härigenom övergår äganderätten till patentbolaget. Det är viktigt att även know-how om uppfinningen överförs för att licenstagaren ska kunna utnyttja uppfinningen tillfullo. För att för-

⁷⁷ Se <http://www.forskarpatent.com/>.

⁷⁸ SOU 1998:128 s. 145f.

⁷⁹ Bygger på avtal som finns hos författaren, samt Policydokument nr. 3/97 vid KTH.

stärka uppfinningens kommersiella värde skall också all ny know-how och ny kunskap om uppfinningen, så snart den framtagits, överföras till patentbolaget. Alla förändringar eller förbättringar, oavsett om de är patenterbara eller ej, av uppfinningen som framtages eller erhålles av forskaren under avtalstiden ska också överföras till patentbolaget. Detta är viktigt då den nya kunskapen ofta är minst lika viktig som den ursprungliga. En licensgivare bör i en industriell relation även erbjuda licenstagaren eventuella förbättringar som medför nya uppfinningar inom området på likartade villkor som den ursprungliga uppfinningen. Detta bör ske för att den produktutveckling etc. som licenstagaren gör inte ska gå förlorad genom att uppfinnaren plötsligt vänder sig till en konkurrent och säljer tilläggsuppfinningar som kanske omöjliggör utnyttjandet av den ursprungliga uppfinningen.

5.3.2 Reglering av ersättning

Forskaren får ersättning i form av royalty från patentbolaget. Royalty kan beräknas på många sätt, men vanligast är att beräkna den på intäkter sedan kostnader är betalda. En normal fördelning av intäkterna är 50-50 mellan uppfinnaren och patentbolaget efter avdrag för kostnader. Detta kan medföra att forskaren kanske aldrig får betalt. Enligt avtalet får därför forskaren alltid minst 25 procent av intäkterna i royalty.

5.3.3 Sekretess

Forskaren har fullständig rätt till akademisk forskning rörande vidareutveckling av uppfinningen och till publicering av sina vetenskapliga resultat baserade på en sådan vidareutveckling. Forskaren måste dock oftast minst en till tre månader före publiceringen lämna patentbolaget information om vad publiceringen är avsedd att omfatta. Denna bestämmelse behövs för att kunna beakta forskarbolagets intresse av att bl.a. kunna tillförsäkra sig patentskydd.

Med undantag för sådan information som nyss nämnts får forskaren inte lämna ut information till tredje man utan forskarbolagets skriftliga medgivande. I ett samarbete med en licenstagare är det nämligen viktigt att licenstagaren med fullt förtroende kan diskutera idéer och problemställningar med licensgivaren som gäller uppfinningen.

5.3.4 Tvister

Twist i anledning av överlåtelseavtal avgörs oftast av skiljedom. För att kostnaderna inte ska skena iväg kan man t.ex. använda sig av Stockholms Handelskammars Skiljedomsinstituts regler för förenklat skiljeförfarande. För att avtalet inte ska anses vara oskäligt enligt 36§ avtalslagen bör dock patentbolaget stå för alla kostnaderna i samband med förfarandet oavsett om uppfinnaren, helt eller delvis, förlorar tvisten.

5.4 Kompetenscentra

År 1992 tog NUTEK initiativ till kompetenscentra, efter förebilder från liknande centra i USA och Tyskland. Ett kompetenscentrum bygger på att samlat utnyttja och vidareutveckla vissa forskningsområden, där såväl framgångsmöjligheterna som behoven bedöms vara stora. Kompetenscentra finns bl.a. med inriktning på förbränningsmotorteknik, bioprosessteknik, strömningmekanik m.m. Ett kompetenscentrum kännetecknas bl.a. av att flera parter beslutat bedriva långsiktig näringslivsrelevant forskningsverksamhet enligt en särskilt upprättad verksamhetsplan. De tre parter som samarbetar i ett kompetenscentrum - en grupp av företag (näringslivsintressenter), universitetet/högskolan och NUTEK bidrar gemensamt med finansiering eller arbetsinsatser. Verksamheten byggs upp och utvecklas genom etappvis finansiering. NUTEKs avsikt är att finansiera ett centra långsiktigt - i upp till tio år.⁸⁰ Enligt lärarundantaget har forskare vid universitet och högskolor rätt till sina egna uppfinningar, men denna rätt är dispositiv och kan avtalas bort. I dessa forskningsprogram, som bedrivs i samverkan med flera företag, upprättas därför avtal som leder till andra villkor i fråga om patenträttigheter m.m. Kontrakten innebär att de deltagande företagen ska ha patenträttigheter och eventuella andra rättigheter till de resultat som kommer fram inom programmet. Forskarna går då in i forskningen enligt kontraktet på dessa villkor. Nedan ges en kort beskrivning av hur patenträttigheterna regleras i avtal hos NUTEK:s kompetenscentrum.

5.4.1 Avtal mellan NUTEK, universitet/högskolor och näringslivsintressenter

De finansieringsavtal som ingås vid kompetenscentra tecknas mellan berörda finansörer och respektive universitet och högskola, och inte mellan finansörer och enskilda forskare. Detta innebär de facto att rektor avtalar om forskningsresultat han inte disponerar över.⁸¹ Enligt avtalet har de deltagande näringslivsintressenterna en kostnadsfri nyttjanderätt till projektresultat som framkommer inom ramen för respektive centrumets verksamhet.⁸² Den rättighet som tillförsäkras näringslivsintressenterna i kompetenscentrum är inte exklusiv. Rättigheten har snarare karaktären av enkel licens, dvs. licenstagaren får utnyttja uppfinningen, men utan att ha ensamrätt. Om det är ett stort multinationellt företag som får rätt att utnyttja uppfinningen kan man dock fråga sig hur mycket universitetets kvarvarande rätt till patentet är värd.

⁸⁰ SOU 1998:128 s. 148f.

⁸¹ Andersson/Ahlström, Hantering av immateriella resultat, s. 27ff.

⁸² Avtal om forskningsfinansiering, Sveriges universitets- och högskoleförbund, s. 96ff.

5.4.2 Avtal mellan universitet och forskare

På grund av att forskarna äger sina egna uppfinningar, krävs att universitetet skaffar sig dispositionsrätt till forskningsresultatet. Universitetet eller högskolan måste därför teckna avtal med alla forskare som ingår i forskningsprojektet. På så sätt övertar universitetet eller högskolan forskningsresultatet, eller åtminstone erhåller rätt att förhandla för forskaren, vilket också innebär rätt att avtala bort forskningsresultaten till annan part, även om resultaten skyddas av patent. De i projekten verksamma personerna bör redan från början vara medvetna om under vilka förutsättningar projekten drivs och vad som gäller för deras medverkan. Det är därför viktigt att universitetet sluter avtal med varje universitetsanställd som medverkar i kompetenscentrum inom ett visst område.⁸³

Ett avtal för universitetsanställda vid kompetenscentrum⁸⁴ reglerar forskarnas medverkan i näringslivsrelevant forskningsverksamhet som drivs enligt en verksamhetsplan. Genom avtalet regleras förfaranden med arbetsresultat som uppkommer till följd av genomförandet av verksamhetsplanen. Patenterbara uppfinningar som uppkommer härigenom förpliktar den anställde sig att överlåta till universitetet. Arbetstagaren ska skriftligen och utan dröjsmål underrätta universitetet om en uppfinning. Forskaren är enligt avtalet berättigad till en skälig ekonomisk ersättning för överlåtelsen av uppfinningen. Ofta utgår ersättning med ett förutbestämt schablonbelopp. I avtalet finns också bl.a. bestämmelser om offentliggörande av arbetsresultat. Innan forskaren publicerar forskningsresultatet ska de i projektet deltagande näringslivsintressenterna få möjlighet att granska det som ska publiceras. Detta ska ske skyndsamt, men det kan medföra att forskarens publiceringen får vänta upp till sex månader. Detta kan verka vara en stor nackdel för forskaren, men han får ju i gengäld ersättning för sin uppfinning.

⁸³ Andersson/Ahlström, Hantering av immateriella resultat, s. 27ff.

⁸⁴ Ett exempel är "Avtal avseende universitetsanställds medverkan i Kompetenscentrum inom området förbränningsprocesser." Lunds universitet 1996-08-22.

6 Universitetslärares rätt till sina uppfinningar i vissa andra länder

6.1 Inledning

Det är först under de senaste tjugo åren som intresset i Europa har väckts för frågan om hur forskningsresultaten vid universitet och högskolor skall kunna exploateras. I USA finns däremot av traditionella orsaker en mycket starkare koppling mellan universitet och industri än vad som varit fallet i Europa.

Det är särskilt två förhållanden som påverkar hur rätten till universitets- och högskolelärares uppfinningar regleras. För det första påverkar universitetens förvaltningsstatus statlig eller privat och för det andra de styrningseffekter som den offentlighetsrättsliga lagstiftningen, vilken reglerar universitetsförvaltningen, direkt eller indirekt har på universitetens möjligheter att utnyttja forskningsresultaten. I ett internationellt perspektiv har dock även universitetsanställda som gör patenterbara uppfinningar i allmänhet en privilegierad ställning i jämförelse med forskare i näringslivet och vid forskningsinstitut.⁸⁵

6.2 Danmark

I Danmark infördes den 2:e juni 1999 en ny lag, Lov om opfindelser ved offentlige forskningsinstitutioner, som särskilt reglerar universitetsanställdas rätt till sina uppfinningar. Rätten till uppfinningar som gjorts av anställda vid universitet och högskolor har i Danmark tidigare reglerats av lov om arbejdstageres opfindelser. Enligt denna lag, som i princip är identisk med övriga nordiska länders, kan arbetsgivaren under vissa förutsättningar förvärva rätten till anställdas uppfinningar. Lärare och annan vetenskaplig personal vid universitetet har dock varit undantagna från lagens tillämpning. Detta innebär att arbetsgivaren inte med stöd av lagen kunde åberopa någon rätt till uppfinningar som gjorts av denna kategori anställda, trots att uppfinningarna tillkommit under arbetstid med hjälp av arbetsgivarens resurser. Universitets- och högskolelärare hade alltså tidigare i Danmark fullständig och ovillkorlig rätt till sina patenterbara uppfinningar. Detta förhållande har ändrats i och med den nya lagen.

⁸⁵ SOU 1996:70 s. 99 och s. 203.

6.2.1 Lov om opfindelser ved offentlige forskningsinstitutioner

6.2.1.1 Bakgrunden till lagens tillkomst

Bakgrunden till den nya lagen är att den danska regeringen ansåg att de resultat som tillkommer på offentliga forskningsinstitutioner i högre utsträckning ska komma det övriga samhället bättre tillgodo. Detta gäller särskilt de uppfinningar som görs av anställda vid universitet. Sådana uppfinningar skall i högre grad nyttiggöras och omsättas till gagn för hälsa, miljö och ökad sysselsättning. Den danska staten satsar stora pengar på forskning och för att få kompensation för dessa statliga utgifter vill de att lovande uppfinningar som är finansierade med statliga forskningsmedel på ett effektivare sätt ska kunna utnyttjas i samhället och näringslivet. Regeringen ansåg att den förut gällande lagen inte i tillräcklig utsträckning stimulerade ett sådant tillgodogörande. Enligt den tidigare lagen så hade universiteten ingen rätt till forskarnas uppfinningar, oavsett att dessa var gjorda som ett led i tjänsten och med offentliga medel. Då institutionerna inte hade några intäkter från sådana uppfinningar, saknade de också incitament till att aktivt backa upp forskare. Den enskilde forskaren fick ofta själv värdera om uppfinningen skulle gå att utnyttja näringsmässigt och själv förhandla om eventuella licensavtal. Dessutom i projekt, i vilka en större grupp forskare deltagit, kan osäkerhet eller oenighet medföra att det inte söks patent på uppfinningarna.

En sådan lagstiftning var enligt den danska regeringen inte bra varken för forskningen, för näringslivet eller för samhället. Det var därför nödvändigt med en ny lagstiftning på området, som ger offentliga forskningsinstitut rätt till en andel av intäkterna från forskarnas uppfinningar, men också en plikt att arbeta för nyttiggörande av lovande resultat.⁸⁶

6.2.1.2 Lagens innehåll och syfte

Den danska lagen bygger på grundtanken att ett bättre utnyttjande av uppfinningar måste ske i samarbete mellan universitetens ledning och anställda. Alla uppfinningar måste komma fram i ljuset. Lagen användningsområde är begränsat till uppfinningar som kan erhålla patent enligt patentloven eller som kan registreras som bruksmodell enligt bruksmodelloven. Enligt lagen tillkommer som huvudregel rätten till uppfinningar forskaren. Forskaren är emellertid skyldig att skriftligt informera universitetet om att en exploaterbar uppfinning har gjorts. Underrättelseskyldigheten gäller bara uppfinningar som gjorts som ett led i den anställdes arbete vid universitetet. Universitetet har alltså ingen rätt till den anställdes privata uppfinningar, som inte hänförs direkt till anställningsförhållandet. Vid tvist härom åvilar bevisbördan den part som gör anspråk på rätten till uppfinningen.⁸⁷ Universitetet

⁸⁶ Fremsat skr. 18/11 98 Till. A 2425 s. 1f.

⁸⁷ Betänkning afgivet Forskningsudvalget den 5. maj 1999 s. 1f.

skall efter underrättelsen bedöma uppfinningens tekniska och kommersiella potential. Denna bedömning bör ske med hjälp från externa rådgivare, konsulter och patentbyråer m.fl. Det är nämligen inte meningen att universiteten internt ska bygga upp teknisk, juridisk och marknadsmässig expertis för att egenhändigt sköta värderingen av uppfinningar och deras utsikter till patentering i näringslivet. Efter gemensamma förhandlingar kan universitetet antingen välja att ta över rätten till uppfinningen mot ersättning till forskaren eller överlåta till forskaren att själv exploatera uppfinningen mot avtalad ersättning till universitetet. Oavsett om uppfinningen utnyttjas av universitetet eller forskaren själv, så skall bägge parter alltså ha del i framtida intäkter. Om universitetet däremot inte inom en tidsfrist på två månader efter forskarens underrättelse har gjort anspråk på uppfinningen, tillfaller alla rättigheterna till uppfinningen den anställde. Om universitetet övertar rätten till uppfinningen är det dom som därefter blir avtalspart vid avtal med parter i näringslivet. Det är inte meningen att universiteten egenhändigt ska driva näringsverksamhet eller bygga upp en patentorganisation. Meningen med lagen är istället att öka den näringsmässiga exploateringen av offentlig forskning genom licensiering eller överlåtelse av uppfinningar till avtalsparter i näringslivet, som sedan kan sköta det fortsatta arbetet med patentering.⁸⁸

6.2.1.3 Varför behövdes en ny lag?

Man kan ställa sig frågan varför Danmark stiftade en ny lag om rätten till uppfinningar vid universitet och forskningsinstitut istället för att låta den gamla lagen om arbetstagares uppfinningar gälla även för universiteten. Det finns flera skäl till detta. För det första ansåg den danska regeringen att ett upphävande av undantagsbestämmelsen i lagen om arbetstagares uppfinningar inte skulle leda till ett ökat engagemang från universitetens sida för att exploatera de anställdas uppfinningar. Med den nya lagen så infördes inte bara en rätt för universiteten till de anställdas uppfinningar, utan också en plikt för universiteten att aktivt värdera de anställdas uppfinningar och en plikt att etablera kunskap att göra dessa värderingar – primärt genom rekvisering av extern expertis. Utan ett krav på sådan beredskap skulle lagändringen vara utan större effekt.

För det andra så skulle endast ett upphävande av undantagsbestämmelsen i LAO inte medföra de nödvändiga garantierna för universitetsforskarens rätt till fri publicering som krävs. Enligt den nya lagen så gäller att om universitetet inte har meddelat den anställde om de önskar överta uppfinningen inom två månaders fristen, så kan forskaren därefter fritt disponera över uppfinningen och publicera den. Lagen om arbejdstagares opfindelser kan däremot tolkas så att arbetsgivaren även efter tidsfristens utgång kan kräva att den anställde hemlighåller uppfinningen.

⁸⁸ Fremsat skr. 18/11 98 Till. A 2425 s. 1f.

Det tredje skälet till varför en ny lag behövdes är den osäkerhet som råder, p.g.a. lagtekniska skäl, om upphävande av undantagsbestämmelsen i LAO verkligen skulle medföra samma rätt till forskarnas uppfinningar som den nya lagen. Enligt lagen om arbetstageres opfindelser är det nämligen så att arbetsgivaren bara har rätt till uppfinningar som ligger inom arbetsgivarens verksamhetsområde eller som är resultatet av en särskild uppgift från arbetsgivaren. Universiteten har inte som verksamhetsområde att bedriva kommersiell verksamhet med uppfinningar samt det är ofta överlämnat till den enskilde forskaren att själv välja arbetsuppgifter. Detta medför att omständigheterna i det enskilda fallet skulle avgöra om universiteten skulle ha rätt till forskarnas uppfinningar. Enligt den nya lagen har däremot universiteten rätt till alla uppfinningar som är gjorda som ett led i anställningsförhållandet, oavsett vem som närmare bestämde forskarens arbetsuppgifter.⁸⁹

6.2.1.4 Kritik mot lagen

När det danska lagförslaget kom fick det skarp kritik från bl.a. universiteten i Köpenhamn och Århus. De ansåg att lagförslaget var präglad av tvång och att rätten att avgöra om patent ska uttas i förbindelse med universitetsforskning även i fortsättningen borde ligga hos forskaren. Köpenhamns universitet skriver att de hellre vill kunna hålla på sina forskare genom att erbjuda dem attraktiva villkor, också vad beträffar patent, än att mista dem på grund av en olämplig och rigid reglering av detta område som enbart är till skada för det danska samhället.

Odense universitet förespråkar hellre idén att alla rättigheter till patent gavs till forskningsinstitutionen. Universitetets rektor anser att förslaget om att universitetet ska bedöma de enskilda forskningsresultaten kommer att orsaka så mycket administration och otillfredsställelse hos forskaren att det inte är mödan värt.

Akademikernas centralorganisation ansåg att lagförslaget innebar att forskaren kan åläggas att betala kompensation till universitetet i samband med utnyttjandet av patent. De riktade även kritik mot att forskaren fräntas möjligheten till omedelbar publicering.⁹⁰

6.3 Tyskland

Rätten till arbetstagers uppfinningar regleras i Tyskland i en lag från 1957, Arbeitnehmererfindungen (ArbEG). Lagens uppbyggnad påminner i sina huvuddrag om den svenska LAU. I ArbEG artikel 42 stadgas att universitetsforskare själva har rätt till sina resultat som de gjort i egenskap av forskare vid universitet. De omfattas inte heller, till skillnad från andra universitetsanställda, av skyldigheten att anmäla uppfinningar till arbetsgivaren.

⁸⁹ Betänkning afgivet Forskningsudvalget den 5. maj 1999 s. 8.

⁹⁰ Dagens Medicin 27/10 1998 och PATENT EYE nr. 9/98 s. 5.

Professorers, docenters och vetenskapliga assistenters uppfinningar betraktas alltså som fria och de kan träffa avtal om att överlåta dessa till universitetet. Enligt artikel 23 får detta dock inte ske på oskäliga villkor. I artikel 42, sektion 2 stadgas att om extraordinära medel har tillförts institutionen från universitetet så ges universitetet rätt att erhålla kompensation ur den eventuella vinst som kommer från exploateringen i förhållande till tillförandet av de extra medlen. Lärarundantaget i ArbEG gäller inte för forskare som arbetar i fristående forskningsinstitut utanför det statliga högskoleområdet. Här gäller ArbEG:s huvudregel om rätten till arbetstagares uppfinningar, men har uppfinningen inte utvecklats som ett led i anställningen betecknas den som en ”fri uppfinning”.⁹¹ Det bör här påpekas att industriforskningsinstitutet i Tyskland, som inte berörs av undantaget, har en långt centralare position i det tyska forskningssamhället jämfört med svenska statliga forskningsinstitut.⁹²

När det gäller regleringen av intellektuella rättigheter vid universitet och forskningsinstitut avseende externa statliga medel, utöver statsbudgeten, regleras detta i en särskild lag⁹³. Detta innebär att mottagaren måste se till att erforderliga avtal tecknas med de anställda i projektet, som omfattas av lärarundantaget, för att säkerställa rätten till eventuella uppfinningar. Enligt regelverket tillhör de intellektuella resultat som framkommer staten. Mottagaren av medel ska enligt regelverket publicera sina resultat till alla professionellt intresserade forskare i Tyskland nio månader efter projektets avslutande.

De flesta universitet och forskningsinstitut har i Tyskland börjat att utveckla policys för hur patent- och licensieringsfrågor ska hanteras. Lagen om rätten till arbetstagares uppfinningar (ArbEG) och regelverket avseende medel utöver anslagen används ofta som grund vid utformandet av policy.⁹⁴

6.4 Storbritannien

I det engelska rättssystemet finns inga klara regler vad avser universitetslärares rätt till sina uppfinningar. Huvudregeln i Patents Act 1977 angående rätten till arbetstagares uppfinningar återfinns i sektion 39 (1) (a). Enligt denna bestämmelse blir arbetsgivaren ägare om uppfinningen utfördes som en del av de arbetsuppgifter som normalt ingår i anställningen samt att omständigheterna var sådana att en uppfinning rimligtvis kunde förväntas vara ett resultat av den anställdes uppfyllande av sina förpliktelser. Regeln omfattar alla uppfinningar, även de som inte kan få patentskydd. Enligt ett prejudikat som ligger till grund för lagrummet kan bestämmelsen tillämpas på alla an-

⁹¹ SOU 1996:70 s. 102f.

⁹² SOU 1996:70 s. 203.

⁹³ ”Allgemeine und Besondere Nebenbestimmungen für Zuwendungen des Bundesministers für Forschung und Technologie zur Projektförderung auf Ausgabenbasis”, ANBest-P-BMFT, från 1 januari 1982.

⁹⁴ SOU 1996:70 s. 102f.

ställda i allmänhet, men för forskare/lärare innehåller det en väsentlig skillnad. Då de flesta forskare/lärare är anställda att utföra forskning och undervisning i allmänhet, och ej för ett visst avtalat syfte är det för närvarande oklart om denna regel ska tillämpas här. Om de anställda däremot har tilldelats särskilda arbetsuppgifter med hänvisning till ett forskningsprogram anser bl.a. Committee of the Vice-Chancellors and Principals att universiteten ska äga forskarnas uppfinningar. I Patents Act 1977, section 40-43, stadgas att alla anställda som har gjort en uppfinning har rätt till ekonomisk kompensation. En forskare kan därför enligt denna bestämmelse få del av eventuella intäkter. Klargörande regler för hur universitetsanställdas intellektuella rättigheter överhuvudtaget ska hanteras och vad som ska anses innefattat i anställningsförhållandet har dock efterlysts i Storbritannien.⁹⁵

De flesta universitet i Irland och Storbritannien har, sedan Departement of Trade and Industry 1989 gjorde en översyn över hur intellektuella rättigheter hanterades vid universiteten, infört lokala policys hur rättigheter ska hanteras.⁹⁶ Dessa policys har olika utformning beroende på t.ex. inriktning, storlek, lokala förhållanden m.m., men de flesta har det gemensamt att de innebär att universitetet har rätt till uppfinningar mot ekonomisk kompensation till forskaren. Detta gäller dock inte om det föreligger ett avtal med utomstående finansierande part som tillförsäkras rätten till resultaten. Även publicering regleras i policyn. Då universitetens policy inte alltid är utformad med hänsyn till ett anställningskontrakt och inte heller förhandlad med den fackliga organisationen kan det ibland medföra problem. Vissa universitets policy är knappast heller förenlig med gällande rätt. En svårighet är dock att innebörden av denna är oklar.⁹⁷

Synsättet på forskares och lärares rätt till sina uppfinningar är därför i Storbritannien mycket splittrat mellan universiteten. Vid t.ex. Cambridge University är det den enskilde forskarens och lärarens sak att besluta över sina resultat. Medan det vid University of Salford, som har sitt ursprung i ett lokalt tekniskt institut, är policyn att universitetet äger lärares och forskares resultat. Bakgrunden till Salfords policy är att universitetet 1981 fick en nedskärning på 40 % av anslagen och var då tvunget att på så många sätt som möjligt öka intäkterna.⁹⁸

Professor William R. Cornish vid Cambridge University har föreslagit ett modellkontrakt för universitetsanställda i Storbritannien. Han anser att det borde utformas på så sätt att om en patenterbar uppfinning skulle föreligga skall den anställde rapportera detta till universitetet som under en viss tid har en option på att förvärva rättigheten. I annat fall har den anställde rätt att själv exploatera sin uppfinning. Förvärvar och exploaterar universitetet upp-

⁹⁵ SOU 1996:70 s. 103f.

⁹⁶ Andersson/Ahlström, Hantering av immateriella resultat, s. 11.

⁹⁷ SOU 1996:70 s. 104f.

⁹⁸ Andersson/Ahlström, Hantering av immateriella resultat, s. 10f.

finningen skall den anställde ha rätt till att få del av den ekonomiska vinsten efter det att universitetets direkta utlägg kompenseras.⁹⁹

6.5 USA

I USA finns av traditionella orsaker en mycket starkare koppling mellan universitet och industri än vad som varit fallet i Europa. Universiteten är också till största delen privata institutioner. År 1980 antogs den första lagen om offentliga myndigheters patentering, den s.k. Bayh-Dole Act. Lagen medförde ett nytt Chapter 18 i United States Code och tillförde en rad klara regler för hur rätten till uppfinningar, som utgör resultatet av ett avtalsförhållande mellan offentliga myndigheter och företag, institutioner eller non-profitorganisationer, ska hanteras. Utgångspunkten blev nu att anslagsmottagaren, och inte som tidigare anslagsbeviljande myndighet, hade rätten till uppfinningar. För att förvärva denna rätt, måste anslagsmottagaren i gengäld ge den beviljande myndigheten underrättelse om uppfinningen. Anslagsmottagaren måste dessutom säkra uppfinningens patentering samt arbeta för att finna en licenstagare som utvecklar kommersiella produkter. Uppfinnaren är också berättigad till viss royalty av rättighetsinnehavaren.¹⁰⁰

Enligt United States Patent Act är huvudregeln att en uppfinnare själv äger rätten till sitt resultat. Om ett anställningsförhållande finns och den anställde har använt arbetsgivarens lokaler och utrustning för att få fram resultat ändras dock denna huvudregel. Enligt det ledande avgörandet från USA:s högsta domstol *United States v. Dubilier Condenser Corp.*¹⁰¹ övergår patenträttigheterna till arbetsgivaren om denna anställts särskilt för att göra uppfinningen. En anställd som å andra sidan inte anställts för att göra en särskild uppfinning, men som använt arbetsgivarens tid, lokaler och material för att uppnå ett visst resultat, kan därigenom ge arbetsgivaren en inte exklusiv licens, s.k. shop-right, att utnyttja resultatet. Det är dock arbetstagaren som fortfarande äger uppfinningen.

Åratal av erfarenheter visar att universiteten sällan anställer en person för att åstadkomma en särskild uppfinning. Det krävs därför en särskild överenskommelse för att universiteten ska få exklusiva rättigheter till uppfinningen, och inte bara shop-right. Denna överlåtelse måste stämma överens med patentlagens statute of frauds (ogiltighetsregler), som bl.a. kräver att överenskommelsen är skriftlig. En universitetsanställd använder vanligtvis universitetets resurser vid framtagandet av uppfinningen, vilket ger universitetet en shop-right till uppfinningen. En shop-right har dock ingen praktisk fördel för universitetet, eftersom detta sällan engagerar sig direkt i kommersiell produktion.¹⁰² Om universitetet bara får en rätt att utnyttja uppfinningen kan de ju inte kommersiellt exploatera denna.

⁹⁹ SOU 1996:70 s. 104f.

¹⁰⁰ Bryde Andersen, Lov om arbejdstageres opfindelser, s. 42.

¹⁰¹ *United States v. Dubilier Condenser Corp.*, 289 U.S. 178, 187 (1933).

¹⁰² SOU 1996:70 s. 108ff.

Nästan alla de ledande, privata universiteten i USA har därför avtal, vilka ger universiteten full rätt till de anställdas uppfinningar mot att särskild ersättning lämnas forskaren. Vid det universitet som lyckats bäst med att er-hålla intäkter från de anställdas uppfinningar, Stanford, har dock de anställda full rätt till sina uppfinningar. Den enskilde forskaren kan här fritt vända sig till ett annat exploateringsorgan än universitetets licenskontor.¹⁰³

Kommersialiseringen av amerikanska universitetssuppfinningar har i stor utsträckning ökat vid universiteten i USA. Universiteten har oftast egna avdelningar som sköter patenteringen och har hand om kommersialiseringen. Dessa avdelningar innehåller både jurister och patentingenjörer som på olika sätt lämnar service till forskaren. De amerikanska universiteten har genom patentkontorens verksamhet med teknologiöverföring till näringslivet fått avsevärda inkomstillskott.¹⁰⁴ Intäktsfördelningen är normalt så att uppfinnaren får 25 procent, fakulteten 30 procent, institutet eller laboratoriet 30 procent och universitetet centralt får 15 procent.¹⁰⁵

¹⁰³ SOU 1996:70 s. 203.

¹⁰⁴ SOU 1996:70 s. 108ff.

¹⁰⁵ Kockvedgaard, Lärobok i Immaterialrätt, s. 230.

7 Avslutning – slutsatser och rekommendationer

Som det ser ut idag omfattas lärare vid landets universitet och högskolor, till skillnad från alla andra forskare, inte av lagen om rätten till arbetstagares uppfinningar. Med dagens reglering tillkommer arbetsresultatet forskaren oaktat att han är anställd för att forska och samhällets medel betalar både forskningen och lönen. Det är inte särskilt bra att den forskare med full lön som är anställd för att forska på ett visst område och gör det så bra som förväntas, dvs. når ett bra forskningsresultat, senare kan komma att göra äganderättsanspråk på ett eventuellt patentskyddat forskningsresultat – och ha lagstöd för sitt anspråk. Detta betyder att institutionerna inte har någon rätt till forskarnas uppfinningar, och således blir utan intäkter. Man kan verkligen fråga sig om detta är rimligt, när forskarnas uppfinningar faktiskt tillkommer under arbetstid och för offentliga medel.

En forskare har dessutom ensamrätt att bestämma om hans uppfinning överhuvudtaget ska offentliggöras eller exploateras. Detta kan jämföras med huvudregeln i LAU, som ger arbetsgivaren rätt att inträda som uppfinningens rättsinnehavare med avseende på uppfinningen. Detta gäller både de ideella och ekonomiska rättigheterna, som följer uppfinningen. Är det verkligen realistiskt att samhället överlåter till en enskild universitets- eller högskoleforskare att helt avgöra hur forskningsresultaten ska hanteras? Som förhållandena är idag kan man bara hoppas att forskaren handlar i enlighet med de intentioner samhället har och alltså väljer att exploatera uppfinningen så att den kommer samhället tillgodo.

Förhållanden som tidigare kunde tala för att lärarundantaget bibehålls har numera förändrats. Ta till exempel argumentet att den vetenskapliga forskningen skulle hämmas om inte den som skapat uppfinningen fritt fick förfoga över den. För det första så kan en forskare ha svårt att ekonomiskt dra fördel av sina forskningsresultat med tanke på de kostnader som ett patentskydd i dag är förenat med. Forskarnas ekonomiska resurser är oftast så begränsade att en exploatering i egen regi är omöjlig. Forskaren sitter alltså på en tillgång som han inte har råd att realisera. För det andra är forskarens möjligheter att disponera över resultatet vid forskning finansierad av andra än staten nästan alltid bortavtalad. Sådan forskning blir allt vanligare och vanligare. Genom att utnyttja att det råder avtalsfrihet på området är det fullt möjligt att göra överenskommelser mellan universiteten och högskolorna och deras forskare som tillgodoser allas önskemål. När ett privat eller statligt rättssubjekt finansierar forskning sker detta därför via finansieringsavtal. Dessa innehåller villkor där finansiären kräver att få del av forskningsresultaten eller åtminstone att dessa ska hanteras på visst sätt. Forskaren får för att han avstår rätten till sin uppfinning istället viss ekonomisk ersättning. Han avlastas ekonomiska åtaganden och slipper också tidskrävande arbets-

insatser med kommersialiseringen. Trots att forskaren avstår från en del av det ekonomiska utfallet kan hans incitament ändå sägas öka då det inte är förenat med stora ekonomiska eller arbetsmässiga insatser.

Ett annat argument för lärarundantaget vars hållbarhet kan diskuteras är att den administrativa organisationen vid universitet och högskolor är mindre lämpad för att tillvarata och utnyttja uppfinningar. Tidigare har denna organisation ansetts vara sådan att den inte klarar av att ta till vara och utnyttja de anställdas uppfinningar och patent. Så är dock inte fallet längre. Det har under de senaste åren vid universitet och högskolor byggts upp en organisation som har till uppgift att ge forskarna service och rådgivning i patentfrågor samt att stimulera forskare att kommersialisera sina idéer. Till de större universiteterna är också knutna forskarpatentbolag, som ska hjälpa forskarna att hitta finansörer för eventuell patentering och kommersialisering.

Även statsmakterna har börjat anse att lärarundantaget motverkar en kommersiell exploatering av de uppfinningar som genereras inom universiteten och högskolorna. Statens grundinställning går alltmer mot att efterfråga kommersiella resultat av de forskningsinsatser som görs med offentliga medel. Regeringen anser att samhället måste få bättre utdelning på de avsevärda resurser som satsas på forskning vid universitet och högskolor. Genom att så många uppfinningar som möjligt som härstammar från forskningen vid universitet och högskolor exploateras, så främjas tillväxten och sysselsättningen i samhället. Ett forskningsresultat bör därför inte bara uppmärksammas vetenskapligt utan också, om möjligt, kunna utnyttjas i former som kommer samhället, läraren och lärosätet tillgodo. Konkreta exempel på statsmakternas ändrade inställning ser man t.ex. genom;

- De senaste årens inrättande av ett betydande antal bolag och organisationer i anslutning till universiteten och högskolorna, med uppgift att dels främja samarbetet mellan läroanstalterna och samhället i övrigt, dels att medverka till att forskningsresultaten utvecklas till uppfinningar som tas tillvara och kommersialiseras.
- Kommittén Forskning 2000 förslag att ändra högskolelagens 1 kap. 2 §, så att det bl.a. anges som en uppgift för universitet och högskolor att medverka till att immateriella rättigheter till forskningsresultat tas till vara så att de kommer till praktisk användning.
- Regeringens forskningspolitik, så som den uttrycks i prop. 1998/94:94, vilket innebär en strategi som både ska betona universitetens ansvar gentemot forskarna när det gäller patentering av forskningsresultaten och forskarnas ansvar att på olika sätt medverka till nyttiggörandet av forskningsresultaten.

Mycket talar för att rätten till universitets- och högskolelärares uppfinningar borde regleras på ett annat sätt än som det är nu. Frågan är bara hur denna reglering istället ska se ut. Jag kommer i det följande att diskutera fyra olika alternativ:

1. Lärarundantaget avskaffas, så att lärare vid universitet och högskolor omfattas av LAU.

Detta alternativ har tidigare utretts noggrant av bl.a. NYFOR-utredningen. Jag håller fullständigt med utredningen om att även om lärarundantaget upphävdes så skulle inte rätten till forskarnas uppfinningar övergå till universiteten och högskolorna. Enligt LAU har nämligen arbetsgivaren bara rätt till uppfinningar som faller inom hans verksamhetsområde. Universitetens och högskolornas verksamhet består enligt 1 kap. 2 § högskolelagen av forskning och utbildning. Även om paragrafen kommer att ändras i enlighet med Forskning 2000:s förslag (se ovan), så faller inte ett utnyttjande av forskningsresultaten i produktion eller exploatering av uppfinningar inom läroanstaltens verksamhetsområde.

Om undantagsbestämmelsen upphävs inskränks också universitetsforskarens rätt till fri publicering. Enligt LAU ska en arbetsgivare som vill förvärva en anställds uppfinning inom fyra månader, från det han mottog underrättelse om uppfinningen, lämna den anställde meddelande om detta. Detta innebär att en ambitiös forskaren måste vänta i minst fyra månader tills det att han kan publicera sina forskningsresultat. Tiden kan t.o.m. bli längre om arbetsgivaren därefter ska söka patent. En så lång - lagstadgad - väntetid för offentliggörandet av universitets- och högskoleforskarens uppfinningar är ohållbar.

Incitamenten för forskarna kommer dessutom att minska om de skulle omfattas av LAU. Arbetsgivaren är då den som ensam bestämmer om uppfinningen ska exploateras. Forskare får ingen rätt att starta egen affärsverksamhet utanför läroanstalterna för att utnyttja sin uppfinning. Det är också tveksamt om ett upphävande av undantagsbestämmelsen i lagen om arbetstagaruppfinningar skulle leda till ett ökat engagemang från universitetens sida för att exploatera de anställdas uppfinningar. Att avskaffa lärarundantaget i LAU, så att universitets- och högskolelärare omfattas av lagen, är alltså ingen bra lösning.

2. I enlighet med Kommittén Forskning 2000:s förslag och den efterföljande propositionen sluts ett kollektivavtal inom området.

Kommittén Forskning 2000 har föreslagit ”att ett generellt avtal sluts, där universitets- och högskolelärares rätt till patent och andra immateriella rättigheter överläts till universitet och högskolor och där regler för ekonomisk ersättning till lärarna för denna överlåtelse anges.” Förslaget är dock inte särskilt genomarbetat och kritiken mot det blev hård. Kritiken går ut på bl.a. att en övergång av äganderätten till universiteten strider mot forskningens frihet. Högskolorna får genom förslaget en helt ny uppgift – ansvaret för affärsverksamhet. Detta är förbjudet enligt den nuvarande högskolelagen. Dessutom ska inte universitet och högskolor syssla med ekonomiskt risk-

fylld verksamhet, som exploatering av helt oprövad teknik innebär. De flesta remissinstanserna var negativa till förslaget när det kom och idag är det knappast aktuellt längre.

3. Universiteten och högskolorna utarbetar egna policy inom ramen för gällande lagstiftning.

Om man ser på hur olika länder har reglerat universitets- och högskolelärares rätt till uppfinningar finner man att det inte har någon betydelse för möjligheterna att få till stånd en effektiv exploatering huruvida det finns ett lagstadgat undantag eller inte. Ett tydligt exempel på detta är det universitet i USA som lyckats bäst med att erhålla intäkter från de anställdas uppfinningar, Stansford University. Här har nämligen de anställda full rätt till sina uppfinningar. Det viktiga är istället tillskapandet av en väl genomtänkt och väl förankrad policy för hanterandet av forskningsresultat. Genom denna skapas incitament för både universiteten/högskolorna och forskarna att verka för att uppfinningar där en kommersiell användning kan förutses patenteras i högre utsträckning och att den kunskap forskningen skapar nyttiggörs.

Forskare och övriga anställda måste behandlas lika när det gäller rätten till uppfinningar. Universitetens och högskolornas policys bör därför gälla alla anställda, och inte bara forskare som omfattas av lärarundantaget. Då slipper man dessutom de problem som kan uppkomma vid uppfinningar tillkomna av forskargrupper där en eller flera forskare inte omfattas av undantagsbestämmelsen. Även studerande, som inte är anställda vid universitet, bör frivilligt kunna ansluta sig till policyn.

Universitetens och högskolornas patentpolicys bör innehålla en skyldighet för forskare att alltid informera universitetet om patenterbara uppfinningar som tillkommit inom skolan. När det gäller anslagsfinansierad forskning som är ovillkorad vad gäller immateriella resultat, gäller att forskaren har själv rätt, eller med stöd av utomstående, att patentera och kommersialisera uppfinningen. Om forskaren bestämmer sig för att utnyttja denna rätt märks en av lärarundantagets avigsidor - nämligen högskolan blir utan intäkter. Detta trots att uppfinningen tillkommit under arbetstid med arbetsgivarens resurser. Därför är det viktigt att forskare uppmuntras att istället vända sig till ett universitetsanknutet forskarpatentbolag. För forskning som grundar sig på särskilda avtal mellan universitetet/högskolan och extern finansiär gäller att finansiären som villkor för finansiering ofta kräver att få del av forskningsresultat eller att det åtminstone hanteras på ett visst sätt. För att universitetet inte kan binda tredje man, dvs. forskaren, mot dennes vilja krävs att separata forskaravtal ingås med forskaren. Forskaren får dock ersättning för att han överlåter sin rätt till uppfinningen. Forskaren avlastas ekonomiska åtaganden samt att han inte heller belastas med stora tidskrävande arbetsinsatser med kommersialiseringen.

Tillsammans med den ändring i högskolelagens 1 kap. 2 § som Forskning 2000 förespråkar är detta ett bra sätt att reglera rätten till universitets- och

högskoleantälldas uppfinningar. Men jag måste nog säga att jag förespråkar den enhetlighet och tydlighet som det fjärde och sista alternativet medför.

4. *En ny lag införs i Sverige, med den danska lagen om opfindelser ved offentlige forskningsinstitutioner som förebild.*

Denna danska lagen reglerar rätten till forskares uppfinningar vid universitet och offentliga forskningsinstitutioner. Rätten till dessa uppfinningar tillkommer forskaren. Han är emellertid skyldig att informera universitetet om att en exploaterbar uppfinning har gjorts. Universitetet är därefter skyldigt att inom två månader bedöma uppfinningens tekniska och kommersiella potential. Efter gemensamma förhandlingar kan universitet antingen välja att ta över uppfinningen mot ersättning till forskaren eller överlåta till forskaren att själv exploatera uppfinningen mot avtalad ersättning till universitetet.

Den svenska staten satsar varje år stora belopp på forskning vid universitet och högskolor. Det är därför viktigt att forskningsresultat här tas till vara på för kommersiell exploatering. Många patenterbara uppfinningar når dock inte näringslivet och kommer på så sätt inte samhället tillgodo. Ett skäl till detta är att forskaren inte utnyttjar möjligheten att söka patent på sin uppfinning. I de fall där forskaren söker patent finns det inga regler för hur statens investeringar i forskning kommer i retur till samhället. En reglering liknande den danska lagen skulle dock medföra detta. Forskaren kan koncentrera sig på sitt forskningsarbete, medan universitetet får en skyldighet att undersöka möjligheterna för näringsmässigt utnyttjande av forskningsresultaten. Regleringen medför att en del av de statliga medel som går till forskningen kan komma tillbaka till universitetet, liksom forskaren också får ersättning för sin insats. Oavsett om uppfinningen utnyttjas av universitetet eller forskaren själv, så skall bägge parter ha del i framtida intäkter. På så sätt får både universitetet och forskaren incitament till att nyttiggöra forskningsresultat. Universitetet och högskolorna slipper också träffa avtal med varje forskare för att exploatering ska ske. Det blir härigenom lättare för finansiärer att sluta samarbetsavtal med universitetet.

Den danska lagstiftningen medför en rimlig balans av rättigheter och skyldigheter mellan universitet/högskolor och forskare. Genom att universitetet tar över rättigheterna till uppfinningen slipper forskaren den tidskrävande och dyra process som att söka patent innebär. Om universitetet inte meddelar den anställde att de önskar överta uppfinningen inom två månaders fristen, så får forskaren därefter fritt disponera över uppfinningen och publicera den. Om universitet meddelar att de inte gör anspråk på uppfinningen får forskaren också fritt disponera över uppfinningen. Utnyttjar han därefter uppfinningen näringsmässigt utgår emellertid ersättning till universitetet. Om en forskare redan innan knutit kontakt med ett företag angående kommersialisering av forskningsresultaten finns inget skäl för universitetet att ta över uppfinningen. Det är ju meningen att uppfinningar ska exploateras på bästa möjliga sätt.

Om en ny lag infördes i Sverige, som reglerade universitets- och högskoleanställdas uppfinningar, så skulle universitetens organisation behöva utvecklas. Universiteten skulle enligt lagen bli skyldiga att bedöma uppfinningarnas tekniska och kommersiella potential. Här tror jag att de till universiteten knutna forskarpatentbolagen, eventuellt tillsammans med extern expertis, skulle komma väl till pass. Här finns nämligen en väl fungerande organisation med stor kunskap. För att bli ännu effektivare tror jag dock att de olika forskarpatentbolagen runt om i Sverige skulle behöva samarbeta mer. Många universitet är duktiga på ett speciellt område medan andra har en annan nisch. Till exempel Karolinska institutet, som varit framgångsrika när det gäller patentering inom det medicinska området, innehar kunskaper som andra medicinska fakulteter i Sverige skulle ha stor nytta av.

Med en ny lag skulle Sverige också uppnå enhetlighet vad gäller universitets- och högskolelärares uppfinningar. Den nuvarande särbehandlingen av forskare med undervisningsskyldighet ställer bara till besvär. Med den nya regleringen skulle det inte göra någon skillnad om forskaren innehar undervisningsskyldighet eller ej. Alla uppfinningar som är gjorda av anställda vid universitet eller högskolor behandlas lika.

Käll- och litteraturlista

Lagförarbeten m.m.

Sverige

Dir. 1995:139 Nyttiggörande av forskningsresultat, samverkan näringsliv – högskola.

Dir. 1997:67 Den svenska forskningspolitiken.

DS 1992:97 Forskningens utmaningar - En strategi inför 2000-talet.

Prop. 1949:101 Lag om rätten till arbetstagares uppfinningar.

Prop. 1991/92:84 Om ändring i lagen (1974:371) om rättegång i arbetstvisiter m.m.

Prop. 1996/97:5 Forskning och Samhälle.

Prop. 1998/99:94 Vissa forskningsfrågor.

SOU 1944:27 Rätten till vissa uppfinningar m.m.

SOU 1946:21 Rätten till arbetstagares uppfinningar.

SOU 1964:49 Rätten till arbetstagares uppfinningar.

SOU 1977:63 Fortsatt högskoleutbildning. Betänkande av forskarutbildningsutredningen.

SOU 1980:42 Arbetstagares uppfinningar. Betänkande av utredningen rörande rätten till arbetstagares uppfinningar.

SOU 1993:84 Innovationer för Sverige, Betänkande av innovationsutredningen.

SOU 1996:70 Samverkan mellan högskolan och näringslivet. Huvudbetänkande av NYFOR.

SOU 1998:128 Forskningspolitik. Slutbetänkande av Kommittén för översyn av den svenska forskningspolitiken (Forskning 2000).

UKÄ-rapport 1975:9.

Danmark

- L93: Forslag till lov om opfindelser ved universiteter og sektorforskningsinstitutioner. (<http://www.ft.dk/>)
- Fremsat skr. 18/11 98 Till.A 2425
- Betænkning 5/5 99 Till.B 801

Litteratur

- Andersson, M, Ahlström, J, Hantering av immateriella resultat och rättigheter inom högskolan, Stockholm 1996.
- Bernitz, U, Karnell, G, Pehrson, L, Sandgren, C, Immaterialrätt, 6:e uppl., Stockholm 1998.
- Bruun, N, Uppfinnarrätt i anställningsförhållande. En rättsdogmatisk studie av lagen om rätt till arbetstagares uppfinningar, Jyväskylä 1982.
- Bryde Andersen, M, Lov om arbejdstageres opfindelser, Köpenhamn 1995.
- Degerman, G, Innovativa högskoleforskare, Skrift utgiven av Teknovator AB, Stockholm 1995.
- Dennemark, S, Om rätten till arbetstagares uppfinningar, Stockholm 1950.
- Hilstad, S, Arbetstagares uppfinningar, Skrift utgiven av Teknovator AB, Stockholm 1996.
- Jacobsson, M, Tersmeden, E, Törnroth, L, Patentlagstiftningen – en kommentar, Stockholm 1980.
- Koktvedgaard, M, Levin, M, Lärobok i immaterialrätt, 4:e uppl. Stockholm 1996.
- Sandgren, C, Statens stöd till forskning och utveckling. En rättslig undersökning av statens stöd och styrning på FoU-området, Stockholm 1981.
- Svensäter, L, Anställning och upphovsrätt: Om det enskilda anställningsförhållandets reglering och dess grunder samt konsekvenserna av att framställda resultat omfattas av 1§ upphovsrättslagen, Stockholm 1991.

Artiklar m.m.

Ebdrup, M, Forskares rätt till patent orsakar strid, Dagens Medicin 27/10 1998. (<http://www.dagensmedicin.se/>)

Flodström, A, Ge forskarnas patent till högskolan!, Ny Teknik 14/10-1999 nr. 41 s. 2.

Karnov, svensk lagsamling med kommentarer, red. Blom, B, Eriksson, A, Ramberg, J, Sjöberg, M, 3:e uppl., band 1, Stockholm 1998.

PATENT EYE nr. 9 1997, Patent glöms bort på högskolorna, s. 22-24.

PATENT EYE nr. 3 1998, Påhittiga anställda skall uppmuntras, s. 17-22.

PATENT EYE nr. 9 1998, Smått & gott, Forskares rätt till patent orsakar strid, s. 5.

Policydokument nr. 3/97, Patent- och exploateringspolicy vid KTH.

Sandgren, C, Forskning 2000-utredningen. Skall universiteten bli affärs-
män? Svenska Dagbladet 1998-12-30 s. 10.
(<http://www.mediarkivet.se/>)

Sandgren, C, Forskare tvingas bli kommersiella. Dagens Nyheter 1999-01-03.

Sterner, G, Från verksamheten i Statens nämnd för arbetstagares uppfinningar, NIR 1990 s. 8.

Sveriges universitets- och högskoleförbund (SUHF), Avtal om forskningsfinansiering, 1997.

Rättsfall

USA

United States v. Dubilier Condenser Corp., 289 U.S. 178, 187 (1933).

Bilaga 1

Lag (1949:345) om rätten till arbetstagares uppfinningar

(Ändringar införda t.o.m. SFS 1994:2078)

1 § Denna lag avser här i riket patenterbara uppfinningar av arbetstagare i allmän eller enskild tjänst.

Lärare vid universitet, högskolor eller andra inrättningar som tillhör undervisningsväsendet skall inte i denna egenskap anses såsom arbetstagare enligt denna lag, dock att lagen skall tillämpas på sådana lärare vid Försvarmaktens skolor som är yrkesofficerare.

Inte heller officerare på reservstat, reservpersonal, reservofficerare eller de som fullgör värnplikt eller civilplikt enligt lagen (1994:1809) om totalförsvarsplikt skall i denna egenskap anses såsom arbetstagare enligt denna lag. Lag (1994:2078).

2 § Arbetstagare har till sina uppfinningar samma rätt som andra uppfinnare, om ej annat följer av vad i denna lags sägs.

Vad sålunda och i övrigt i denna lag stadgas skall lända till efterrättelse, såvitt ej annat är uttryckligen överenskommet eller må anses framgå av anställningsförhållandet eller av eljest föreliggande omständigheter. Att i vissa fall villkor som upptagits i avtal rörande rätten till arbetstagares uppfinning är utan verkan eller må jämkas, därom stadgas i 6 § första stycket och 7 § andra stycket. Lag (1976:191).

3 § Utgör forsknings- eller uppfinnarverksamhet arbetstagares huvudsakliga arbetsuppgift och har en uppfinning tillkommit väsentligen såsom resultat av denna verksamhet, eller innefattar en uppfinning eljest lösningen av en i tjänsten förelagd, närmare angiven uppgift, äger arbetsgivaren, om uppfinningens utnyttjande faller inom hans verksamhetsområde, helt eller delvis inträda såsom arbetstagarens rättsinnehavare med avseende å uppfinningen.

Är fråga om uppfinning vars utnyttjande faller inom arbetsgivarens verksamhetsområde men som tillkommit i annat samband med anställningen än i första stycket sägs, äger arbetsgivaren förvärva rätt att utan hinder från arbetstagaren utöva uppfinningen i sin verksamhet. Önskar arbetsgivaren i fråga om sådan uppfinning förvärva en mera omfattande rätt än nu sagts, har han företräde framför annan att överenskomma med arbetstagaren därom.

Beträffande uppfinning vars utnyttjande faller inom arbetsgivarens verksamhetsområde men som tillkommit utan samband med anställningen äger arbetsgivaren företräde framför annan att genom överenskommelse med arbetstagaren förvärva önskad rätt till uppfinningen.

4 § Gör arbetstagare en uppfinning vars utnyttjande faller inom arbetsgivarens verksamhetsområde skall han utan dröjsmål lämna denne underrättelse därom.

5 § Vill arbetsgivare enligt 3 § första stycket eller andra stycket första punkten förvärva rätt till en uppfinning, skall det ske genom meddelande till arbetstagaren senast inom fyra månader från det arbetsgivaren enligt 4 § mottog underrättelse om uppfinningen. Arbetsgivaren äger ej heller under längre tid än nu sagts sådan företrädesrätt som avses i 3 §.

Innan tidsfristen gått till ända eller arbetsgivaren dessförinnan förklarat sig icke önska förvärva någon rätt till uppfinningen, äger arbetstagaren ej utan arbetsgivarens samtycke förfoga över uppfinningen eller yppa något angående densamma under sådana omständigheter att dess offentliggörande eller utnyttjande för annans räkning kan befaras. Arbetstagaren må dock, sedan underrättelse skett enligt 4 §, söka patent å uppfinningen här i riket; och åligger det honom i sådant fall att underrätta arbetsgivaren om ansökningen inom en vecka från det den ingavs till patentmyndigheten.

6 § Inträder arbetsgivare, enligt denna lag eller eljest, helt eller delvis såsom arbetstagarens rättsinnehavare med avseende å en av denne gjord uppfinning, skall arbetstagaren vara berättigad till skäligen ersättning; och skall vad nu sagts gälla ändå att annat må hava avtalats före uppfinningens tillkomst.

Vid ersättningens bestämmande skall särskild hänsyn tagas till uppfinningens värde och omfattningen av den rätt till uppfinningen som arbetsgivaren övertagit ävensom till den betydelse anställningen må hava haft för tillkomsten av uppfinningen. Föreligger sådant fall som sägs i 3 § första stycket skall, utöver skäligen gottgörelse för de kostnader arbetstagaren kan hava fått vidkännas för uppfinningen,

ersättning utgå allenast i den mån värdet av den rätt till uppfinningen som arbetsgivaren övertagit överstiger vad som menas med hänsyn till arbetstagarens lön och övriga förmåner i tjänsten rimligen kunnat förutsättas.

7 § Sökes inom sex månader efter det arbetstagare slutat anställning som avses i denna lag patent å uppfinning, som gjorts av honom och vars utnyttjande faller inom den förutvarande arbetsgivarens verksamhet som var uppfinnarens huvudsakliga uppgift i anställningen, eller innefattar uppfinningen eljest lösningen av en honom däri förelagd, närmare angiven uppgift, skall så anses som om uppfinningen gjorts under anställningen. Vad nu sagts skall dock icke gälla om uppfinnaren förmår göra sannolikt att uppfinningen tillkommit efter det anställningen upphörde.

Överenskommelse mellan arbetsgivare och arbetstagare, innefattande inskränkning i den senares rätt att förfoga över uppfinning som göres mer än ett år efter det anställningen upphört, skall vara utan verkan.

8 § Den som till följd av bestämmelserna i denna lag får kännedom om en uppfinning får inte utnyttja vad han sålunda har erfarit eller obehörigen röja något därom.

I det allmänna verksamheten tillämpas i stället bestämmelserna i sekretesslagen (1980:100).

I fall som avses i första stycket skall inte följa ansvar enligt 20 kap. 3 § brottsbalken. Lag (1980:171).

9 § I mål om tillämpningen av denna lag är Stockholms tingsrätt behörig domstol. Vid prövningen av sådant mål skall tingsrätten och, om talan fullföljs, hovrätten ha den sammansättning som anges i 66 och 67 §§ patentlagen (1967:837). Lag (1992:125).

10 § I fråga, som avser tillämpningen av denna lag, äger arbetsgivaren eller arbetstagaren och därest tvisten härom hänskjutes till domstol, jämväl denna inhämta utlåtande från en särskild nämnd. Denna skall bestå av ordförande och sex ledamöter.

Ordföranden och två ledamöter förordnas av regeringen för viss tid bland personer som icke kunna anses företräda arbetsgivar- eller arbetstagarintressen. Ordföranden och en av ledamöterna, vilken förordnas att vara vice ordförande, skola vara lagkunniga och i domarvärv erfarna. Den andre ledamoten skall äga särskild insikt och erfarenhet i patenträttsliga och därmed förbundna frågor.

Övriga ledamöter, vilka skola vara i arbetsförhållanden erfarna och kunniga, förordnas av regeringen för två år i sänder, två såsom representanter för arbetsgivar- och två för arbetstagar- sidan.

För varje ledamot i nämnden förordnar regeringen en ersättare som uppfyller de för ledamoten stadgade behörighetsvillkoren.

Kostnaderna för nämndens verksamhet bestridas av allmänna medel. Närmare föreskrifter angående verksamheten meddelas av regeringen. Lag (1980:171).

Övergångsbestämmelser

1992:125

Denna lag träder i kraft den 1 april 1992. Mål som före ikraftträdandet kommit in till arbetsdomstolen men ännu inte avgjorts handläggs enligt äldre föreskrifter.

Bilaga 2

Lov nr. 347 af 2. juni 1999 om opfindelser ved offentlige forskningsinstitutioner

Formål

§ 1. Denne lov har til formål at sikre, at forskningsresultater frembragt ved hjælp af offentlige midler nyttiggøres for det danske samfund ved erhvervsmæssig udnyttelse.

Lovens anvendelsesområde

§ 2. Loven gælder for opfindelser, der er gjort af en arbejdstager som led i arbejdet ved en institution som nævnt i § 6.

§ 3. Ved opfindelse forstås i denne lov en opfindelse eller frembringelse, der vil kunne patenteres efter patentloven eller registreres som brugsmodel efter brugsmodelloven.

§ 4. Ved arbejdstager forstås i denne lov enhver, der er ansat ved en institution som nævnt i § 6.

§ 5. Ved en arbejdstagers arbejde forstås i denne lov alle aktiviteter udført som led i ansættelsesforholdet.

§ 6. Ved institution forstås i denne lov det universitet under Forskningsministeriet, den sektorforskningsinstitution, det offentlige sygehus eller den sundhedsvidenskabelige forskningsinstitution under amtskommunerne eller Hovedstadens Sygehusfællesskab, hvor den pågældende arbejdstager er ansat.

Fordeling af retten til opfindelser

§ 7. Retten til opfindelser, der er gjort af en arbejdstager ved en institution, tilkommer arbejdstageren med de begrænsninger, der følger af denne lov.

§ 8. Institutionen har, hvor en arbejdstager som led i arbejdet har gjort en opfindelse, krav på at få de til opfindelsen knyttede rettigheder overdraget til sig.

Stk. 2. Bestemmelsen i stk 1 gælder også, hvis opfindelsen er gjort i forening af flere arbejdstagere ansat ved institutionen.

Stk. 3. Indgår en arbejdstager i et samarbejde, som involverer arbejdstagere fra flere institutioner, træffer institutionerne aftale om, hvordan deres rettigheder efter denne lov skal fordeles.

§ 9. Ved projekter, der gennemføres i samarbejde med eller helt eller delvis finansieres af en part, der ikke er omfattet af loven, kan institutionen på egne og arbejdstagerens vegne ved forudgående aftale med den pågældende part helt eller delvis afstå retten til de opfindelser, der fremkommer ved projektet.

Underretning og vurdering

§ 10. Har en arbejdstager som led i arbejdet gjort en opfindelse, skal vedkommende uden ugrundet ophold skriftligt underrette institutionen herom. Arbejdstageren har i den forbindelse pligt til at give institutionen alle nødvendige oplysninger efter institutionens bestemmelse.

Stk 2. Institutionen kan fastsætte nærmere regler for, hvorledes underretningen efter stk 1 skal finde sted. Institutionen kan fastsætte, at underretningspligten efter stk 1 ikke skal gælde inden for områder, hvor der erfaringsmæssigt ikke gøres opfindelser.

Stk 3. Arbejdstageren må ikke offentliggøre eller disponere over en opfindelse, før institutionen skriftligt har bekræftet modtagelsen af den i stk 1 nævnte underretning. Institutionen har pligt til at sende bekræftelsen hurtigst muligt.

§ 11. Institutionen skal inden for 2 måneder fra underretningen efter § 10, stk 1. få foretaget en vurdering af muligheden for at udnytte opfindelsen erhvervsmæssigt og for at beskytte de til opfindelsen knyttede rettigheder og drøfte med arbejdstageren, hvorledes rettighederne til opfindelsen kan udnyttes erhvervsmæssigt.

Stk 2. Institutionen kan samtidig med sin bekræftelse efter § 10, stk 3. pålægge arbejdstageren ikke at offentliggøre eller disponere over en opfindelse i op til 2 måneder fra modtagelsen af underretningen efter § 10, stk 1.

Stk 3. Efter aftale med arbejdstageren kan fristerne efter stk 1 og 2 forlænges.

Stk 4. Institutionen skal inden for den i stk 1 angivne frist eller den aftalte frist efter stk 3 træffe afgørelse om krav om overdragelse af retten efter § 8, eller om arbejdstageren bevarer retten efter § 7 mod vederlag efter § 12, stk 2.

Stk 5. Hvis institutionen ikke inden for den angivne frist i stk 1 eller den aftalte frist efter stk 3 har meddelt sin afgørelse efter stk 4 til arbejdstageren, har denne alle rettigheder til opfindelsen.

Stk 6. Har institutionen fået de rettigheder, der knytter sig til en opfindelse, overdraget til sig med henblik på erhvervsmæssig nyttiggørelse, jf § 8, har institutionen samtidig pligt til aktivt at søge rettighederne nyttiggjort.

Erhvervsmæssig nyttiggørelse

§ 12. Hvis retten til en opfindelse overdraget til institutionen efter § 8 udnyttes erhvervsmæssigt, er den arbejdstager, der har gjort opfindelsen, berettiget til et rimeligt vederlag fra institutionen.

Stk 2. Hvis retten til en opfindelse efter aftale med institutionen udnyttes erhvervsmæssigt af den arbejdstager, der har gjort opfindelsen, er institutionen berettiget til et rimeligt vederlag.

Stk 3. Institutionen fastsætter regler for beregning af vederlag efter stk 1 og 2. Reglerne skal godkendes af forskningsministeren.

§ 13. Institutionen kan, hvor dette af en arbejdstager er begrundet med henvisning til særlige etiske forhold, acceptere, at en opfindelse ikke skal gøres til genstand for erhvervsmæssig udnyttelse, herunder beskyttes ved indgivelse af ansøgning om patent eller brugsmodeleregistrering.

Stk 2. § 11 gælder ikke, hvis der træffes afgørelse som nævnt i stk 1.

§14. Har institutionen fået overdraget retten til en opfindelse efter § 8, kan tredjemand indgå aftale om udnyttelse af opfindelsen med institutionen.

Stk 2. Har institutionen ikke fået overdraget retten til en opfindelse efter § 8, kan tredjemand indgå alle aftaler om udnyttelse af opfindelsen med vedkommende arbejdstager.

Institutionens udgifter og indtægter

§ 15. Institutionen kan afholde udgifter i forbindelse med overdragelse og beskyttelse af retten til opfindelser, der er overdraget til institutionen efter § 8.

Stk 2. Institutionen kan afholde udgifter i forbindelse med overdragelse og beskyttelse af retten til opfindelser, der er omfattet af § 2, men overdraget til institutionen efter de i § 11 angivne frister.

§ 16. Rektor, direktionen eller sygehusejeren anvender indtægterne fra overdragelse af rettigheder til opfindelser til aktiviteter inden for institutionens formål.

Stk 2. Institutionen kan oppebære indtægter i form af udbytte ved at overdrage sin ret efter § 14, stk 1. til et aktieselskab mod betaling i form af aktier i det pågældende selskab. Tilsvarende kan institutionen acceptere at modtage et vederlag efter § 12, stk 2. i form af aktier i et aktieselskab. Institutionen må ikke herved opnå en sådan forbindelse til selskabet, som et moderselskab har til et datterselskab efter aktieselskabsloven.

Forældelse

§ 17. Krav på vederlag efter § 12 forældes efter 5 år. Lov nr 274 af 22. december 1908 om forældelse af visse fordringer finder tilsvarende anvendelse, når arbejdstager har modtaget institutionens afgørelse efter § 11, stk 4.

Beslutningskompetence

§ 18. Institutionens afgørelser efter denne lov træffes på universiteterne af rektor, på sektorforskningsinstitutioner af direktionen og på de offentlige sygehuse af sygehusejeren. Rektors, direktionens henholdsvis sygehusejerens afgørelse kan ikke indbringes for anden administrativ myndighed.

Ikrafttræden m.v.

§ 19. Loven træder i kraft den 1. juli 1999.

Stk 2. Loven finder anvendelse på opfindelser, der er gjort efter den 1. januar 2000. Opfindelser, som arbejdstageren ikke har gjort institutionen bekendt med inden den 1. januar 2000, anses for gjort efter dette tidspunkt.

Stk 3. Institutionen og arbejdstageren skal respektere modstående rettigheder erhvervet ved overdragelse inden den 1. juli 1999.

§ 20. Loven gælder ikke for Færøerne og Grønland.